Іван Франко

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

FOLIO

SHOUT
SHARE
IT

Annotation

Видатний український письменник, поет, публіцист, перекладач, етнограф… Його творчий доробок становить понад 50 томів, серед його праць – твори на кількох європейських мовах. Тому не дивно, що в листопаді 1915 року віденський науковець Йосиф Застирець звернувся до Нобелівського комітету з пропозицією відзначити діяльність «найбільшого українського і одночасно слов'янського поета і вченого», «великого провідника свого народу, міжнародного генія» Івана Франка Нобелівською премією. На жаль, через півроку Івана Яковича не стало – смерть виявилася прудкішою за світове визнання.

- Т. М. Панасенко
  - Вступ
  - Родина
  - Навчання
  - Без батьків
  - Перше кохання
  - Студентські роки. Ідеї Михайла Драгоманова
  - Перший арешт
  - Видавнича діяльність
  - Другий арешт
  - Незавершений «Борислав…», романтичний «Захар Беркут»
  - Мандрівки
  - У Києві
  - Виснажлива робота
  - Шлюб
  - «Каменяр» і «Вічний революційонер»
  - Третій арешт
  - Політична діяльність. «Казка»
  - Завершення навчання. Дисертація
  - У Косачів
  - Пісня про жандарма
  - Мрії про викладацьку діяльність
  - «Тричі мені являлася любов…»
  - Роки в «Kurjerze Lwowskim». Початок хвороби
  - Наукове товариство імені Тараса Шевченка
  - 25-річний ювілей творчої діяльності
  - Захоплення
  - Власна оселя
  - Книжки

    - Щоденна праця
    - Хвороба дружини
    - «Мойсей»
    - Визнання. Хвороба
    - Востаннє в Києві
    - 40-річний ювілей творчої діяльності. Горе
    - Діти
    - Самотність
    - Смерть
    - Вічне життя
- notes
    - 1

Т. М. Панасенко
Іван Франко

Вступ

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

Іван Франко. Поема «Мойсей»

Його дух обіймав цілий народ, і він бажав працювати для цілого народу. Його ідеєю, його устремлінням стала найвища мета: визволити народ від гнобителів, і щоб Україна стала вільною і рівноправною з іншими народами, а партії мають з'єднатися в праці для цієї остаточної цілі.

Ганна Франко-Ключко

Якщо викласти деякі факти з життя та творчості Івана Яковича Франка в цифрах, то отримаємо вражаючу картину.

Упродовж своєї більш ніж 40-річної творчої діяльності Іван Франко надзвичайно плідно працював як оригінальний письменник (поет, прозаїк, драматург) і перекладач, літературний критик і публіцист, багатогранний учений – літературо-, мово-, перекладо– й мистецтвознавець, етнолог і фольклорист, історик, соціолог, економіст і філософ. Його творчий доробок, писаний українською (більшість текстів), німецькою, польською, російською, болгарською мовами, за приблизними оцінками, налічує кілька тисяч творів загальним обсягом понад 100 томів. Усього за життя І. Франка окремими книгами і брошурами з'явилося понад 220 видань, у тому числі більш ніж 60 збірок його оригінальних і перекладних творів різних жанрів. Він був одним із перших професійних українських письменників, який заробляв

на життя літературною працею. Франко-поет – автор 10 прижиттєвих книг віршів, до складу яких увійшло понад півтисячі окремих творів. Прозова творчість Франка – це насамперед понад 100 оповідань, новел і казок, які склали 18 збірок малої прози; крім того, Франко – автор 10 творів великих прозових жанрів – повістей та романів. Перекладацький доробок Франка охоплює величезний діапазон світового письменства та усної народної творчості від найдавніших часів до початку XX століття. Письменник переклав українською твори близько 200 авторів із 14 мов та 37 національних літератур. У 50-томному виданні творів письменника 6 томів займають поетичні і один том прозові переклади.

Франкова смерть викликала відгомін у всьому світі. Тоді з'явилося 230 статей про письменника. З них 120 німецькою, російською, польською, угорською, французькою, білоруською та хорватською мовами. В українській пресі про Івана Франка було надруковано 90 статей.

Наприкінці XIX століття Іван Франко говорив про те, що головний підсумок усього минулого століття – емансипація особистості. А втримати рівновагу особистісної й індивідуальної самосвідомості, не скотитися в індивідуалізм допомагало відчуття родової, загальнолюдської, духовної спільності. Такий ідеал сформулював Іван Франко на прикладі власного життя: «І сам я в усій своїй діяльності бажав бути не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього чоловіком. Мені закидували, що я розстрілюю свою діяльність, перескакую від одного заняття до іншого. Се було власне випливом мого бажання – бути чоловіком, освіченим чоловіком, не лишатися чужим у жаднім такім питанні, що складається на зміст людського життя. А пізнавши що-небудь, я бажав і всіх сил докладав довести й інших до того, щоб зацікавилися тим і розуміли се».

Життя такої людини досліджувалося й описувалося вже не один раз. На сьогодні існує також велика кількість легенд, пов'язаних з біографією І. Франка, а деякі дослідники стверджують, що найбільшим міфотворцем своєї біографії був сам письменник. Один з критиків Івана Франка Михайло Рудницький писав, що «…єдиний твір, більший понад усі інші, цікавіший, ніж багато першорядних мистецьких творів нашої літератури, яким І. Франко не мав часу чи змоги дорівняти, твір нескінченний, над яким можна думати і сперечатися в гіпотезах і тезах, це – він сам».

Ким же був Іван Франко? Якому виду діяльності цієї надзвичайної людини віддати перевагу, розповідаючи про неї? Поет? Прозаїк? Драматург? Або просто – письменник? Але ж до

того ще й фольклорист, науковець, перекладач, театрознавець, історик, економіст, філософ. А може, пророк у своїй вітчизні, національний проповідник? Урешті-решт (по-радянськи) – Каменяр, революціонер-демократ? Ми спробуємо охопити всі іпостасі І. Франка, спробуємо показати його як людину, не позбавлену якихось звичайних проблем, переживань, розчарувань. Урахувавши все вищезазначене, ми будемо відштовхуватися від простої, на перший погляд, і водночас доволі складної, але беззаперечної думки: Іван Франко – ГЕНІЙ.

За тлумачними словниками, геній – це людина, яка має вищу творчу здатність. Але ж необхідно враховувати, що ця людина має потрапити в сприятливі для розвитку своєї індивідуальності обставини. І тут величезне значення мають батьківщина, родина, освіта, коло спілкування, навіть політична ситуація в країні. За яких же умов розвивався геній І. Франка, що сприяло його розвиткові, що гальмувало й дошкуляло великій людині? Чим довелося заплатити за свою геніальність? Що турбувало, хвилювало, не давало спокою? Що примушувало і вдень і вночі брати в руки перо й невтомно працювати, забуваючи про здоров'я і відпочинок?

Родина

Іван Франко (псевдоніми та криптоніми: Джеджалик, Мирон, Мирон Сторож, Мирон Ковалишин, Руслан, Іван Живий, Невідомий, Не-Давид, Не-Теофраст, Non severus, Vivus, Марко Ва, Один з молодіжи, Один з русинів міста Львова, І. Ф., Ів. Фр., І. F., Iw. Fr., Ккк та ін. – усього близько сотні) народився 27 серпня 1856 року в прикарпатському селі Нагуєвичах Самбірського округу (тепер Дрогобицького району Львівської області) на Галичині, у присілку Війтова Гора (Слобода). У метричній книзі було зроблено запис латиною: «Року Божого тисяча вісімсот п'ятдесят шостого (1856), місяця серпня, дня двадцять сьомого (27) в селі Нагуєвичах, № будинку 7, народився хлопчик, греко-католицької віри, правого ложа, на ім'я Іван, син Якова Франка, землероба з села Нагуєвичі, і Марії, доньки Миколи Кульчицького». І. Франко пізніше казав, що насправді він народився на два дні раніше, а 27-го його хрестили й саме цю дату записали в метричну книгу. Батько, Яків Франко (1802—1865), був заможним сільським ковалем; мати, Марія з роду Кульчицьких (1835—1872), походила зі збіднілої шляхти.

Нагуєвичі – тепер село Івана Франка – підгірське поселення, розташоване за 14 кілометрів від Дрогобича і за 12 – від Борислава. Знаходиться в долині між відрогами Карпатських гір уздовж невеличкої річки Збір, яка впадає в Дністер. Багато творів І. Франка написані за подіями, які сталися в його рідному селі («Великий шум», «Гутак», «Украдене щастя», «У кузні», «Лесишина челядь», «Грицева шкільна наука»). Перші згадки про Нагуєвичі датуються 1424 роком. Спочатку поселення називалося Сольним, бо тут були запаси соляної ропи. Під час монголо-татарської навали більшість мешканців загинуло, а вцілілі покинули згарища. Ті, що повернулися згодом, назвали нове село Башів. У XIV столітті король подарував село панові С. Нагуєвському. Пан відразу ж перейменував село на свою честь, але недовго жив тут, бо його звели зі світу опришки, а панське майно розкупили в держави чи в нащадків пана багатші селяни. Побутує легенда, що дід Івана Франка купив велику частку панського майна, в тому числі кузню.

Син І. Франка, Тарас Іванович, за архівними записами встановив, що до кінця XVIII століття в Нагуєвичах ще не було прізвища Франко, і висловив здогад, що рід батька міг поселитися в Нагуєвичах, прийшовши із села Озимини на Дрогобиччині.

На початку 80-х років XIX століття в Нагуєвичах виявили запаси нафти й поклади земляного воску. У сорока селян пани

Федорович і Щепанський хитрістю виманили майже задарма орну землю. Проте покладів корисних копалин виявилося небагато, пани розорилися, але й селян це не врятувало, адже колишні їхні городи були вже забруднені нафтою й не могли давати гарних врожаїв. Багато розорених хліборобів емігрували за океан і опинилися в Канаді, Америці, Аргентині.

Хоча між батьком, у якого це був другий шлюб, і досить молодою матір'ю Мирона (так у дитинстві називали в сім'ї Івана) була велика вікова різниця (33 роки: батькові було 53, а матері – 20 років), подружжя жило у злагоді. Перша дружина Якова Франка померла від холери. Син Іван був його первістком, а тому Яків покладав на нього всі надії. Звичайно, не ковалем хотів він бачити свою розумну дитину і не хліборобом, а вченим паном, шанованою людиною. Про освіту для найстаршого сина коваль дбав досить старанно. Яків Франко був людиною неписьменною, але обдарованою природним гумором, вмінням чудово оповідати. Він знав багато притч, казок, легенд, його мова була дотепною, барвистою. Яків був доброю людиною й не шкодував для сина душевного тепла, не кажучи вже про матеріальне забезпечення. Батькова кузня залишилась у пам'яті Івана на все життя: він сидів, приглядаючись до ковальської праці і слухаючи розповіді подорожніх людей. Батько дбав, щоб сина не зачепили ані іскри від розжареного заліза, ані непристойні розмови. У батьківській кузні завжди було людно – «йшлося до коваля, як у гості, як до сусіди, а не як до ремісника». Це й була перша школа людського спілкування, краси та величності людської праці, ворота в широкий світ, що розкривався перед здивованими очима дитини, охочої сидіти десь у куточку кузні та слухати розмови й оповіді старших. Величність, могутність і статечність ковальської справи, цього стародавнього ремесла, безпосередньо пов'язаного з корисністю самої праці («Батько був славний коваль, на всі околишні села, особливо його сокири мали велику славу», – наголошував І. Франко в оповіданні «У кузні»), були споріднені з патріархальною традицією селянського побуту.

Іван Франко присвятив батькові поему «Панські жарти», у передмові до якої написав:

О батьку мій! Коли сьогодні
Хоч іскра тих огнів горить
У моїх грудях, щоб народні
Злі дні в добро перетворить,

Коли нещастям, горем битий
Не засклепивсь, не знидів я,

А встав, щоби братам служити,
То все те – спадщина твоя.

У шлюбі з Марією Кульчицькою у Якова Франка, крім Івана, народилося ще четверо дітей: дочки Тетяна (1858) і Юліана (1863) та сини Захар (1859) і Онуфрій (1861). На жаль, дочки померли малими.

Про матір Івана Франка відомостей мало. Вона походила зі старого й великого шляхетського роду Кульчицьких. (З цього роду походив Юрій Кульчицький, герой Віденської облоги 1683 року.) Батько Марії Кульчицької помер ще до народження онука Івана, а мати – Людвіка Кульчицька – була овдовілою, заможною шляхтянкою з Ясениці-Сільної, у неї було шестеро дітей.

Мабуть, Марія була дуже вродливою жінкою, бо Яків Франко вирішив одружитися з нею одразу ж після першої випадкової зустрічі. Мати дуже любила співати, знала багато пісень, переймаючи їх від односельців і заїжджих жінок. Вона багато співала Івасеві, а син володів унікальною пам'яттю, то й запам'ятовував пісні. Так само як уособленням духовного шляху для І. Франка став батько, образ матері нерозривно пов'язаний у його художньому світі з піснею, поезією, творчістю. Сердечними словами згадав поет у вірші «Пісня і праця» матір та її співанки, які заронили в його душу перші зерна поезії, що проросли художніми шедеврами:

Пісне, моя ти сердечна дружино,
Серця відрадо в дні горя і сліз,
З хати вітця, як єдинеє віно,
К тобі любов у житті я приніс.

Тямлю, як нині: малим ще хлопчиною
В мамині пісні заслухувавсь я;
Пісні ті стали красою єдиною
Бідного мого, тяжкого життя…

Пізніше саме завдяки материнським пісням і спогадам про матір Іван почне цікавитися фольклором, збирати, записувати, видавати фольклорні збірники. М. Возняк стверджував, що Іван Франко «почав і закінчив фольклором». Сучасники розповідали, що І. Франко був добрим виконавцем і щедрим носієм української народної пісні. Голос у співця не був сильний (баритон), трохи сипкуватий, але сповнений яскравої виразності, почуття й тонких нюансів. Він співав, як співають селяни: без афектації, концертної

манери, але спів його глибоко зворушував слухачів. Від І. Франка записував пісні М. Павлик, а мелодії – М. Лисенко. Окремі мелодії перейшли з його голосу до репертуару Лесі Українки, коли вони відпочивали разом у карпатському селі Буркуті; тоді чоловік Лесі Українки Климент Квітка записав їх за допомогою нот.

Чому й звідки з'явилося в Івана друге (домашнє) ім'я Мирон, досі залишається загадкою. Але частково пролити світло на це питання може родинний переказ. Івана назвали вдома Мироном, щоб уберегти дитину від ранньої смерті. Дитяча смертність у той час була дуже високою, батьки боялися втратити первістка, тому в сім'ї вирішили зробити спробу ошукати смерть. Цей трюк був поширений у східних християн. Дитину вдома називали не так, як було записано в церковній метриці, щоб смерть, коли прийде по дитину, не могла її знайти. Відомо, що Іванового брата Захара вдома називали Михайлом. Як бачимо, традиція давати дітям друге ім'я існувала в родині Франків.

Іван був єдиною дитиною в сім'ї, яка отримала повну вищу освіту. Односельці Якова Франка розповідали, що всі сини коваля були кмітливими й здібними хлопцями, однак батько дбав про серйозну освіту саме свого старшого сина. Мабуть, така його доля була запланована батьком з перших днів життя сина. Первісток у сім'ї, улюбленик батька й бабусі Людвіки Кульчицької, дитина трохи дивна (на думку односельців), – він був приречений на навчання та інше, краще й цікавіше життя від того, яке знали його рідні й близькі. Відомо, що брат Івана Онуфрій також був дуже здібною дитиною. Як казали близькі до родини люди, він мало чим поступався братові, але… про серйозну освіту Онуфрія не дбав ні батько, ні пізніше вітчим. Хлопець залишився працювати в селі. Його доля, як і доля Івана, була передбачена, заздалегідь спланована. А якби Іван не був першою довгоочікуваною дитиною коваля Якова? Якби він опинився на місці Онуфрія? Чи знайшов би його талант, чи допомогла б йому неймовірна жага пізнання знайти вихід з майже безвихідного становища? Чи пишалися б ми сьогодні **генієм** Івана Франка?

Навчання

«Школу Франко перейшов довгу і хорошу», – зазначав Микола Зеров. Спочатку шестирічного Івана віддали вчитися до початкової (так званої тривіальної) школи в Ясеницю-Сільну, звідки родом була мати Франка. В Нагуєвичах також була двокласна школа, але знаходилась вона далеко від хати Франків, аж на другому кінці села, до того ж вважалася гіршою. Напередодні дядько Івана, Павло Кульчицький, трохи більше ніж за тиждень навчив племінника всього, що сам умів: розпізнавати букви й читати, отже, хлопець уже з перших днів знав і вмів значно більше за інших учнів. Між однокласниками малий І. Франко відрізнявся кмітливістю, рухливістю й любов'ю до походеньок. Хлоп'ячий гурт під орудою найменшого на зріст, але найавторитетнішого з-поміж усіх рудоволосого Івася бачили то на горі Магурі, де хлопчиська обривали достиглу черешню, то на річці, де вони голіруч ловили рибу, то в лісі, де водилися гриби, то в кузні коваля Якова, куди Ясь приводив їх на своєрідну екскурсію.

Початкова школа давала неабиякі знання, і вже за два роки Іван бездоганно читав українською, польською й німецькою, добре рахував, розв'язував задачі. В автобіографії 1890 року І. Франко зазначав про початкову школу: «Там я пробув два роки і вивчив читати по-руськи (під проводом вуйка, через 10 днів), по-польськи і по-німецьки (се ще були часи германізації), писати, рахувати (чотири операції) і співати до служби Божої». У школі в Ясениці-Сільній, на відміну від нагуєвицької, навчання віддавна було поставлено краще (в Нагуєвичах у школі тоді «вчили тільки руського та потрохи церковнослов'янського язика й церковного співу»). Священик Йосип Левицький запрошував здібного й зацікавленого в навчанні І. Франка до себе в гості, давав йому додому читати книги, а потім у заповіті й відписав Іванові всю власну бібліотеку.

Дуже пишалася своїм онуком бабуся Людвіка Кульчицька, яку Іван завжди навідував аж до її смерті в 1871 році. Він був її улюбленцем, вона не залучала його до важкої роботи в полі чи по господарству, вчила того, що знала сама. Інші онуки чомусь не отримували стільки уваги й прихильності бабусі. І, як кажуть сучасники І. Франка, саме Людвіка Кульчицька наділила Івана тим духовним аристократизмом, який відзначали у вдачі поета всі, хто його знав. Отже, як бачимо, рідні люди робили все для розвитку талантів і здібностей малого Івана. Батько, дядько, бабуся ділилися усіма своїми знаннями з хлопчиком,

підтримували всі його зацікавлення й робили все, щоб дати йому гарну освіту, відкрити йому новий світ.

Яків Франко прекрасно усвідомлював, що його старшенькому мало початкової сільської школи, тому по її закінченні (1864) віддав сина вчитись у Дрогобич, у так звану нормальну Головну міську школу отців-василіан. Вступний іспит для малого Івана закінчився тим, що його як особливо здібну дитину зарахували відразу до 2-го класу. Проте в класі треба було спочатку довести свої інтелектуальні переваги над паничами й заслужити авторитет в учителів, а І. Франко прийшов у селянському одязі, через що йому як мужицькому синові негайно відвели «ослячу» задню лавку. Проте на кінець навчального року І. Франко виявився учнем з найкращою успішністю, за що був нагороджений книгою. Батько плакав від радості за успіхи свого сина. Мабуть, це була остання втіха, яку доля подарувала старому: незабаром він помер.

За день, крім своїх уроків, майбутній письменник міг виконати ще до п'яти завдань на одну тему, і були вони такі відмінні одне від одного, що вчитель не здогадувався, що це робота однієї руки. В нагороду від однолітків Іван брав тільки книжки. Ще школярем він зібрав собі невелику бібліотеку в 500 томів. Пристрасть до книжок залишилась у нього на все життя. Хоча спочатку, мабуть як і більшість дітей, Іван читав усе поспіль, без будь-якої системи.

Книги – морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

Часто історики літератури, пишучи про роки навчання І. Франка в школі, ототожнюють письменника з героями його оповідань із шкільних літ, вважаючи, що ці оповідання мають автобіографічний характер («Олівець», «Schönschreiben», «Отець-гуморист» тощо). Сам І. Франко, відповідаючи одному із своїх біографів, зазначав, що його оповідання зі шкільних літ мають значення психологічне й літературне, а не історичне. «Ті літа, – писав І. Франко, – поминаючи деякі неприємні епізоди, все-таки були радісними літами моєї молодості, а між моїми вчителями василіанської школи я з приємністю можу згадати молодого монаха Крушельницького, що учив нас у II-й класі, о. кат. Красицького, о. ігумена Борусевича й пізнішого ігумена о. Немиловича, а також старенького вчителя т. зв. «штуби», то є І класи, русина Чарничевича, одинокого світського вчителя, що

дослужив у тій школі до своєї смерті і який для непослушних і галасливих дітей у своїй класі не мав тяжчої кари, як поколоти їх по чолі своєю неголеною бородою».

Без батьків

Коли Іванові було лише 9 років (1865), помер його 63-річний батько. Це велике горе стало для малого Івана поштовхом до написання віршів. На смерть батька син створив перший вірш «Великдень», який, на жаль, не зберігся. Яків Франко помер уночі з Великодньої суботи на неділю (з 15 на 16 квітня), а згідно з віруваннями, це означало, що його душа йшла просто до раю.

Закономірно, що без батька матеріальні статки й добробут сім'ї почали занепадати. Сам Іван уже давав собі сяку-таку раду: підробляв серед ровесників написанням творів. Проте мати не могла впоратися з великим господарством і з ще малими дітьми. Щоб у господарстві відчувалася чоловіча рука, Марія Миколаївна вийшла заміж за Григорія Гаврилика, який був на шість років молодшим від неї. Вибір жінка зробила дуже вдало. Григорій був практичною людиною, чоловіком сильної волі й енергії. Він одразу твердо взявся за господарство, що вже почало руйнуватися, й залізною рукою повів його вперед. Іван дуже поважав вітчима. Той заробив трохи грошей, працюючи в Бориславі, вмів читати й писати, кілька років був сільським війтом. «Це натура наскрізь практична та реальна, – писав пізніше про нього І. Франко. – Без іскри поезії, а зате з значною дозою скептицизму і вільнодумства, чоловік сильної волі й енергії. Я й досі дуже високо поважаю його, як звичайно поважаємо того чоловіка, що відзначується прикметами, яких у нас самих мало».

Григорій був непоганим вітчимом, він дбав про Івана, Захара, Онуфрія та свою дочку Юлію при житті дружини, а після її смерті в 1872 році і свого наступного одруження ставився до всіх дітей як до рідних, нікого з них не обділив і не скривдив, а Іванові допомагав навіть тоді, коли той одружився і вже мав своїх дітей. Дочка Івана Франка Ганна згадувала: «Перші поїздки, які ще, мов крізь сон, пам'ятаю, – це були поїздки до родинного татового села Нагуєвичі. Ми приїжджали до татової родинної хати, спершу до татового вітчима Гаврилика, потім до брата Онуфрія. Нам, дітям, було повне дозвілля. Ми зараз же попадали в товариство стриєчних братів і сестер і разом з ними жили їхнім життям».

У 1867 році вітчим віддав Івана до польської Дрогобицької реальної гімназії імені Франца Йосифа. «Значно приємніше і свобідніше, – писав І. Франко, – було гімназіальне життя, в якому я, завдяки особливо деяким талановитим учителям, здобув основну, як на ті часи, освіту, а йдучи постійно щодо поступу в науках поміж першими у класі (на матуріальнім свідоцтві я мав із усіх шкільних предметів ноту «відлично»), того неприємного

почуття, що називають школярським тремом і не раз доводить школярів аж до самовбийства, я не зазнавав майже ніколи… Дуже часто відносини між учителями і учнями бували дуже приятельські, майже товариські». Тут з'являються перші Франкові твори. Тут Іван Франко почав збирати фольклор, комплектувати власну бібліотеку та писати вірші і прозу. З десяти років почав записувати їх і в 1868 році мав уже цілий зошит. Тоді ж почав збирати не тільки народні пісні, а й казки, приповідки, образні висловлювання, прокляття, заклинання тощо, поширивши коло свого дослідження з Нагуєвичів на сусідні села й дрогобицьких міщан. Тут відкрився й був підтриманий ще один талант Івана – він добре співав. Навчаючись у 5-му класі гімназії, І. Франко співав партію першого баса в квартеті під керівництвом К. Бандрівського. У 1873 році він запросив учнівський хор до свого села, де учні співали і по дорозі, і в церкві. Цим же роком датуються перші збережені поезії («Пісні народнії», «Моя пісня», «Котляревський» та ін.) й драматичні спроби літератора-початківця («Юґурта», «Ромул і Рем»). У подальших збірках вірш «Пісні народнії» з'явився у вдосконаленому вигляді, з дещо зміненою назвою – «Народна пісня»:

Глянь на криницю, що із стіп могили
В степу слезою чистою журчить;
В їй оці личко місяця блищить
І сонця промінь грає в чистій хвилі.

З грудей землі б'ють водянії жили.
Струї живої рух не кінчиться й не спить,
Вода ж погожа тисячі живить
Весни дітей, що вкруг її обсіли.

Криниця та з чудовими струями —
То люду мого дух, що, хоч у сім повитий,
Співа до серця серцем і словами.

Як початок тих струй усім закритий,
Так з темних джерел ті слова повстали,
Щоб чистим жаром серце запалити.

Коли Іванові було 16 років (1872) і він закінчував 5-й клас гімназії, померла мати. Вона захворіла після останніх пологів у 1870 році. Хвороба поклала її в ліжко, а потім і в могилу. Марії Миколаївні було лише 38 років.

В одному зі своїх пізніших віршів Іван Франко написав:

Мамо, голубко! Зараня в могилі
Праця й недуга зложили тебе,
Пісня ж твоя в невмираючій силі
В мойому серці ясніє, живе.
Ох, і не раз тая пісня сумненька
В хвилях великих невгодин життя
Тихий привіт мені слала, мов ненька,
Сил додала до важкого пуття.

Чи то з народних пісень, чи зі спогадів про рано втрачену матір, чи з класичної літератури – в художній світ І. Франка входить ідеальний образ жінки, а материнський мотив звучить часто й бажано. Муза, мати, богиня поезії – це добрий ангел, який часто супроводжує героїв І. Франка на життєвому шляху. Мати-природа – така ще одна іпостась материнського образу у творчості І. Франка. До неї звертається, як Антей, ліричний герой ранньої Франкової поезії: «Земле, моя всеплодющая мати», заклинаючи відкрити йому божественну життєдайну силу:

Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуття і відновлює кров,
Що до людей безграничную будить
Чисту любов!

Ще зі шкільних часів Іван Франко захоплювався театром. Так, у 1873—1879 роках, навчаючись у Дрогобицькій гімназії, він почав співпрацювати з трупою О. Бачинського, переклав для неї «Марнотратника» Реймунда, переробив мелодраму «Прекрасна Олена» Ж. Офенбаха, оперу «Моряки на пристані» Й. Зайца на оперету, повиправляв давніші саморобні переклади, переклав оперу «Пенсіонерка» Г. Сутьє. Потім упродовж усього життя Іван Франко цікавився театром, ставши істориком українського театру й театральним критиком, а також одним із найвидатніших українських драматургів. І. Франко – автор ґрунтовних мистецтвознавчих студій із тео рії та історії українського і світового театру («Руський театр у Галичині», 1885; «Руський театр», 1893; «Русько-український театр (Історичні обриси)», 1894, та ін.), рецензій і відгуків на театральні вистави, низки статей на

музикознавчі теми.

Перше кохання

Завдяки репетиторським заняттям у юнацькому віці відбулося знайомство Івана з його першим коханням – Ольгою Рошкевич (у заміжжі Озаркевич). За літо треба було «підтягнути» в навчанні священикового сина, якому загрожувало виключення. І. Франко погодився займатися з Ярославом Рошкевичем у нього вдома в Лолині, а там побачив Ольгу – і закохався на багато років свого життя…

Сім'я Рошкевича, в гості до якої прийшов Іван Франко, мало чим відрізнялась від сімей інших священиків. Дочкам змалку втлумачували, що найбільшим і найсвятішим обов'язком жінки є кухня, діти й церква, а тому їх привчали варити смачні страви, давали трохи грамоти, щоб ті могли читати молитовник і готуватись стати «порядною» дружиною та доброю матір'ю. Модним на той час стало виховання дітей під пильним оком гувернантки – німкені чи француженки. Отець Рошкевич не міг собі дозволити такої розкоші, але знайшов вихід у тому, що дочку Ольгу з шести років віддав на виховання в село Усте над Прутом до Йосифа Проскурницького, жінчиного родича, де таку гувернантку тримали.

Сини ж мали успадкувати родинну професію – закінчити гімназію та семінарію, вигідно одружитися й дістати приход. З цією метою сина Михайла Рошкевича Ярослава й було послано на навчання до Дрогобицької гімназії, де вчився Іван Франко. Наука молодому Рошкевичу давалась важко, і вчителі порадили батькові найняти для допомоги репетитора. Самі ж і нарадили І. Франка, хлопця здібного та розумного. Як репетитора свого сина Михайло Рошкевич запросив Івана в гості. Так усюди водилося…

Зовнішній вигляд гостя, його одяг, манера поводитись за столом не сподобались Рошкевичам, хоча начитаність, розум, людська гідність, простота гімназиста справили належне враження. А Іван полюбив Ольгу. Полюбив уперше в житті. Того ж року в Лолин попливуть його перші несміливі листи, повні юнацької щирості та сором'язливості. Від того часу Лолин перестав бути для нього звичайним селом…

Наступного року Іван Франко знову був у Лолині на запрошення Михайла Рошкевича: успіхи Ярослава в навчанні очевидні. Тепер гість у новому костюмі, вперше пошитому спеціально для нього. Це був дарунок за безплатне навчання Ярослава Рошкевича та його товариша Іполита Погорецького. Того року в селі проходила так звана єпископська візитація, тобто перевірка консисторією церковних справ у Михайла Рошкевича.

Наїхало багато священиків з навколишніх сіл. Молодий І. Франко вразив їх розумом, розсудливістю, пристрасністю, й вони в один голос вирішили, що бути йому «щонайменше університетським професором». Така думка авторитетних колег піднесла Івана Франка в очах Михайла Рошкевича. Отця Рошкевича вже поздоровляли із вдалою партією. Ольга ж мовчала.

Студентські роки. Ідеї Михайла Драгоманова

Закінчивши Дрогобицьку гімназію з похвальним свідоцтвом зрілості, Франко вступив до філософського факультету Львівського університету, де вивчав насамперед класичну філологію та українську мову й літературу. Майбутній поет мав надії здобути добру освіту, але його сподівання не справджувались. В автобіографії він писав: «Я пристрасно прагнув знання, але одержав тільки мертвий крам, а його треба було проковтнути, якщо бажалося дістати цісарсько-королівську посаду. Студіювання ради хліба, а не науки – це було гасло тодішнього Львівського університету, може, крім єдиного винятку, – історика проф. Ліске, але я не ходив на його лекції. <…> Лекції на університеті мене зовсім не зайняли і не дали мені нічогісінько – ані методи, ані здобутків». Можливо, це були суб'єктивні враження, можливо, думка І. Франка змінилась під впливом якихось обставин, але щось схоже про університетську освіту розповідав і М. Павлик.

Іван Франко мріяв стати «руським літератором», тому брав активну участь у діяльності студентського громадсько-культурного товариства москвофільської орієнтації «Академический кружок», був його бібліотекарем та друкував свої перші твори у виданні «кружка» – журналі «Друг» (з 1874 року), до складу редакційного комітету якого увійшов 1876 року. І. Франко почав друкуватися під псевдонімом Джеджалик. Він дуже багато писав. Серед усіх авторів «Друга» І. Франко посідав перше місце за кількістю надрукованих творів. Спочатку молодий автор звертався до історичної тематики: «Три князі на один престол» (1874), пробував перекладати «Фауста» Ґете й «Пісню про Нібелунгів». Написав повість про опришківські рухи «Петрії і Довбущуки», за розповідями вітчима скомпонував чудове оповідання «Вугляр», уже зовсім вправно створив повість «Лесишина челядь». Не все було вдало, й не все виходило добре. Наприклад, прем'єра п'єси «Три князі на один престол» у 1876 році скінчилася невдачею, що межувала з провалом. Але молодий письменник не полишав роботи, не падав духом, учився на помилках. Бажання працювати й непереборна воля – ось що завжди допомагало Франку йти далі, не зупинятися, долати інколи дуже тяжкі й болісні перепони.

Великий вплив на Івана Франка зробили три листи Михайла Драгоманова до редакції «Друга» (1875—1876). Саме вони стали

причиною переходу письменника на радикально зорієнтовані світоглядні позиції. Листи Драгоманова призвели до революції в «Академическом кружке». Звичайно Франкове «переродження» сталося не одразу, він повільно переходив на світоглядні позиції, проголошені М. Драгомановим. Однак вірші «Наймит» і «Поступовець», як вважав М. Павлик, засвідчили остаточне прийняття нового. Іван Франко написав їх на народні теми і підписав новим псевдонімом – Мирон. На цьому Франкове переродження не завершилось. Він змінився в усьому: модний одяг був замінений вишиваною сорочкою, з листів до коханої зникла німецька мова, він відмовився від ідеї писати лише для інтелігенції. Франко повернувся до своєї селянської ідентичності.

У 1876 році Іван Франко робить першу спробу скомпонувати збірку поезій. Він готує до друку збірку «Баляди і розкази». У збірочці було 14 віршів, здебільшого переспіви з російських і німецьких поетів. Не ставши ще набутком читача, початківська збірка втратила своє літературне значення. Понад десять років по тому Іван Франко досить активно публікував у періодичній пресі свої поетичні твори, але з окремою книжкою все ще не виступав.

Навесні того ж року Ольга Рошкевич разом з батьком приїхала до Львова на бал, влаштований у Народному домі студентським товариством «Академический кружок». Після цього балу в листуванні юнака і дівчини з'являються слова про кохання. Іван просить у батька Ольги руки його дочки. Батько відповідає згодою, однак радить трохи почекати. «До офіційних заручин не дійшло», – сказав пізніше І. Франко.

Іван Франко перекладав для Ольги Шеллі, Байрона, Ґете, фактично започатковуючи в українській літературі високохудожній адекватний переклад з чужих мов. З допомогою І. Франка Ольга вперше знайомиться з кращими творами української, російської й зарубіжної літератури та за його ж наполяганням робить з них переклади для друку. Письменник вважав, що його кохана має хист і може займатися літературною творчістю. В альманаху «Дністрянка», що вийшов у Львові 1876 року, під псевдонімом Надежда Ольга Рошкевич дебютувала як перекладачка оповідання шведської письменниці Марії Софії Шварц «Сімнадцяті і двадцять перші уродини»; в 1879 році для «Дрібної бібліотеки», яку видавав Іван Франко, вона переклала й надрукувала вже під власним прізвищем повість Е. Золя «Довбня».

Перший арешт

12 червня 1877 року Івана Франка заарештували й ув'язнили, звинувативши у причетності до таємного соціалістичного товариства. Суд засудив письменника на шість тижнів та 5 гульденів штрафу. Але взагалі у тюрмі, враховуючи час слідчого ув'язнення, І. Франко пробув дев'ять місяців. Як писав пізніше поет, перебування у в'язниці було для нього тортурою. Його садовили до камери зі злодіями, переводили з камери до камери, робили постійні обшуки, чіпляючись до нотаток, що він робив, слухаючи розповіді в'язнів. Додамо до цього погане харчування, брак свіжого повітря, велику кількість людей у камерах… Одного разу Іван прокинувся з білою головою. Юнакові здалося, що він посивів за ніч, але виявилося, що то його присипало снігом з маленького віконечка, біля якого він спав. Але в тюрмі Іван Франко не полишає своєї літературної діяльності. Лет творчого генія не зупинити. У цих жахливих обставинах, у страшному й інколи моторошному товаристві він знаходить нові теми, нові о́брази й, незважаючи на всі труднощі, нотує життєві історії в'язнів.

Однак більше, ніж відсутність нормальних умов існування у в'яз ниці, І. Франка вразило ставлення до нього суспільства. Це була перша зустріч молодого письменника з осудом і неприйняттям оточуючих. Далі в його житті буде багато таких випробувань, але зараз це було вперше, вражаюче й болісно. Так, за сильний і потужний талант, за геніальність йому постійно доводилося платити розумінням оточуючих, особистим життям… Коли він звільнився (5 березня 1878 року), люди або уникали його, або зустрічалися з ним потай. Його виключили з «Просвіти», заборонили приходити до «Руської бесіди». Іван Франко вже не міг розраховувати на звання студента, до того ж для нього назавжди зачинилися двері будинку Рошкевичів. 25 червня і 7 липня президія намісництва у Львові надсилає долинському старості розпорядження з'ясувати «характер зв'язків» Івана Франка з отцем Рошкевичем, селянами Лолина. Михайла Рошкевича було допитано, а в Лолині проведено обшук. На щастя, Ольга встиг ла заховати на пасіці листи та книжки, одержані від Івана Франка. Отець Рошкевич, розгублений і наляканий, розцінив ці події як кінець своєї кар'єри, втрату надії на те, що колись отримає багатший приход. Він їде у Львів за порадою, а після повернення вимагає, щоб Ольга звільнила Івана Франка від обіцянки стати його дружиною. «Наша любов тяглася 10 літ, – напише згодом Іван Франко А. Кримському, – батьки зразу були

прихильні мені, надіючися, що я зроблю блискучу кар'єру, але по моїм процесі 1878—1879 р. заборонили мені бувати в своїм домі, а 1880 р. присилували панну вийти заміж за іншого…»

Шлюб Ольги Рошкевич з Володимиром Озаркевичем, сином відомого галицького громадського діяча Івана Озаркевича й братом Наталії Кобринської, відбувся в Лолині 14 вересня 1879 року. Виходячи заміж, Ольга мала надію, що таким чином вирветься зі звичного середовища, буде працювати з І. Франком. Ольга намагалася й далі бути поруч із поетом, допомагати йому. На свій шлюб вона дивилася як на звільнення, як на умовність. Іван Франко запросив її як перекладачку до співробітництва в «Ділі» та «Зорі», де він у той час публікувався. Ольга перекладає для видавництва «Злочин і кару» Ф. Достоєвського, «Анну Кареніну» Л. Толстого, збирається писати повість із життя свого середовища, надсилає І. Франку для ознайомлення свою розвідку про «Антігону» Софокла, бере участь в організації жіночого товариства у Станіславі, підтримує перші жіночі видання, пише для них. Разом з чоловіком, про якого Іван Франко завжди був високої думки, вона веде просвітянську роботу серед селян. Однак повернути минуле було неможливо. У шлюбі з В. Озаркевичем Ольга народила сина, якого назвала на честь свого першого кохання – Іваном. Ольга з радістю і болем слідкувала за успіхами й невдачами І. Франка і, переживши його майже на два десятиріччя, померла 30 травня 1935 року в селі Миклашів недалеко від Львова. Перед смертю Ольга Рошкевич-Озаркевич просила, щоб листи Івана Франка, які збереглися, були покладені разом з нею в домовину…

До зустрічі з Михайлом Драгомановим І. Франко мріяв стати модним письменником, одружитися з дочкою священика, працювати вчителем у гімназії. Поступово всі ці мрії відійшли в минуле.

Унаслідок першого арешту письменник змушений був перервати навчання у Львівському університеті, проте відновив його у 1878—1879 роках, прослухавши загалом 7 семестрів.

Видавнича діяльність

З 1878 року зусиллями І. Франка та М. Павлика виходить журнал «Громадський друг» (нова назва журналу «Друг»). Перший номер журналу відкривався віршем І. Франка «Товаришам із тюрми»:

Ми ступаєм до бою нового
Не за царство тиранів, царів,
Не за церков, попів, ані Бога,
Не за панство неситих панів.

Наша ціль – людське щастя і воля,
Розум владний без віри основ,
І братерство велике, всесвітнє,
Вільна праця і вільна любов!

<…>

Не від Бога те царство нам спаде,
Не святі його з неба знесуть,
Але власний наш розум посяде,
Сильна воля і спільний наш труд.

Два номери журналу були конфісковані, автори змінили назву свого видання. З'явилися журнали «Дзвін», «Молот» (1878), які зазнали долі «Громадського друга». Далі І. Франко і М. Павлик співпрацювали в газеті робітників-друкарів Львова «Praca» («Праця»). Робітники вибрали Івана Франка за неофіційного редактора газети, і він перетворив професійне видання на загальноробітничу газету.

Франко провадив активну журналістську та публіцистичну діяльність. Спільно з І. Белеєм видавав журнал «Світ» (1881—1882), із гуртком львівського студентства – молодіжний журнал «Товариш» (1888). Також співпрацював з виданнями українських народовців: газетою «Діло» (1883—1886), журналами «Зоря» (1883—1886) та «Правда» (1888), з багатьма польськими та австрійськими часописами.

Франко-видавець був ініціатором, координатором та редактором видавничих серій «Дрібна бібліотека» (1878—1880), «Наукова бібліотека» (1887), «Літературно-наукова бібліотека» (1889—1897), «Хлопська бібліотека» (1896—1899), «Універсальна

бібліотека» (1909—1912), «Міжнародна бібліотека» (1912—1914) та «Всесвітня бібліотека» (1914—1917), а також 2-томного видання «Кобзаря» Т. Шевченка (1908), досі найповнішого зібрання «Писань Осипа Юрія Федьковича» в 4 томах, 6 книгах (1902—1918), 10-томника драм В. Шекспіра в перекладі П. Куліша (1899—1902), багатьох інших видань Наукового товариства імені Т. Шевченка та Українсько-руської Видавничої Спілки.

Зі студентських років Іван Франко товаришував і співпрацював з Михайлом Павликом, однак не всі бачили в ньому справжнього й щирого друга. Ось що згадувала про товаришування батька з М. Павликом дочка Івана Франка Ганна: «Одним із постійних, майже щоденних, відвідувачів нашого дому був Михайло Павлик, родом із Косова, шкільний товариш тата. З браку засобів він не міг закінчити студій. Людина обмежених здібностей, тяжко пробивався в житті; тато, бажаючи допомогти йому, притягнув його до співпраці в тільки що заснованім ним часописі “Друг” і до радикальної партії, що виникла під впливом Драгоманова. М. Павлик виявився, однак, фальшивим другом для тата; безмежно заздрісний за геній тата і його вплив на громадянство, відіграв роль малого Макіявеллі. Він безоглядно користувався гостинністю мами, був постійним столівником у нас, а за це все розносив між людьми всі наші домашні справи, щоденне змагання моїх батьків з недостатками, негосподарність мами представляв у найгіршім світі. Щоб маму понизити, поширював між громадянством для неї назву “Франчиха” – назвище, прийняте тільки на селі, але принизливе в місті, де всі собі “панькали”. Він добився довір’я у Драгоманова і всякими очернюваннями і фальшивими інформаціями старався підкопати співпрацю двох учених і громадських діячів.

Мама скоро помітила його фальшивість і старалася позбутися його з хати, але тато заступався за нього перед мамою, бо його довір’я і доброзичливість до Павлика були непорушні».

Другий арешт

У 1880 році Івана Франка вдруге заарештували і три місяці протримали у в'язниці (письменника звинуватили в підбурюванні селян Косова до бунту та вбивства війта). З початком березня І. Франко виїхав із Львова на Коломийщину до села Березова. Йому хотілося хоч трохи відпочити у приятеля Кирила Геника. Але в м. Яблонові його арештували і втягли в процес, що тоді саме відбувавсь у Коломиї проти Павликових сестер, які займалися поширенням соціалістичних думок у своїй околиці. До арешту потрапив і К. Геник та інші Франкові товариші. Їх усіх протримали три місяці у в'язниці й випустили, а через те що І. Франко був не з Коломийщини, то його наказано було під сторожею відправити до рідного села Нагуєвичі. До Дрогобича І. Франко прибув з гарячкою, його помістили до ями-в'язниці, яку він пізніше описав у повісті «На дні», а тоді відіслали до Нагуєвичів. По дорозі, однак, пішов сильний дощ – поет змок до нитки й дістав лихоманку. Пролежав кілька днів удома і знову подався до Коломиї, щоб звідти дістатися до К. Геника. В Коломиї прожив тиждень у готелі, написав повість «На дні», за останні гроші вислав її до Львова, а після того три дні жив трьома центами, знайденими над річкою Прутом у піску, а коли й тих не стало, зачинився у своїй кімнаті в готелі та й лежав півтора дні в гарячці й голоді, ждучи смерті, бо був зовсім знеохочений до життя. На щастя, К. Геник послав до нього товариша й забрав до Березова. Тут письменник почав набиратися сили й незабаром уже працював над оповіданням «На вершку», яке тут-таки і завершив. Однак про його перебування в Березові довідався коломийський староста й звелів відправити Івана Франка до Коломиї. На підводу не було грошей, і жандарм погнав письменника в страшну спеку пішки. Тоді в дорозі йому повідпадали нігті на пальцях обох ніг. Довелося знову повертати до Нагуєвичів, щоб восени поїхати до Львова на подальшу науку. За той час шанувальники письменника видали його повість «На дні», ще й подбали, щоб її переклали польською мовою. Повість справила велике враження.

Незавершений «Борислав…», романтичний «Захар Беркут»

Вітчим, розповідаючи колись Іванові про свої юнацькі поневіряння на бориславських нафтопромислах, навіть не здогадувався, що його розповіді закарбуються в пам'яті Франка й з часом перетворяться на повісті з життя робітників «Борислав сміється» та «Boa constrictor».

Повість «Борислав сміється» друкувалася в журналі «Світ» і з закриттям журналу так і лишилася незавершеною. І. Франко жодного разу не повертався до неї, щоб переглянути, дописати кінцівку й видати окремою книжкою, як це він робив з деякими іншими своїми творами. Для Івана Франка повість «Борислав сміється» була одним з його сміливих експериментів. В одному з листів (вересень 1879 року) І. Франко так охарактеризував завдання свого нового твору: «Се буде роман троха на обширнійшу скалю від моїх попередніх повістей і побіч життя робітників бориславських представить також "нових людей" при роботі, – значить, представить не факт, а, так сказати, представить у розвитку те, що тепер існує в зароді. Чи вдасться мені така робота – не знаю, але я взявсь до неї сміло, – тре буде троха понатужитись, ну, і чень дещо вийде. Головна річ – представити реально небувале серед бувалого і в окрасці бувалого».

Іван Франко в цей час створює й «ідеальну» повість із давньоруського життя – «Захар Беркут». Відомо, що ця повість була написана на конкурс, оголошений журналом «Зоря», що І. Франку за неї присудили другу премію, що вона була опублікована в «Зорі» за 1883 рік і вийшла окремою книжкою. Інакше кажучи, їй більше поталанило, ніж повісті «Борислав сміється». Обидва твори слугували за ілюстрації соціальних ідеалів письменника – ідей колективістських (і в середовищі робітників Борислава, і в середовищі тухольської громади), етичних (ідеологічна та моральна самосвідомість головного героя роману Бенедя Синиці символізувала ту ж духовну цілісність, що й образ народного ватажка, старійшини Захара Беркута). У повісті «Захар Беркут» І. Франко відобразив свій патріархальний ідеал, виявлений через співвіднесення минулого із сучасним. Повість мала бути утопічною («ідеальною») за формою та «реальною» за змістом, тож її можна розглядати як суспільно-політичну утопію, яка зростається з реаліями та колоритом історичної повісті. Загалом у повісті «Захар Беркут» домінують ідеальні характери,

романтизовані пристрасті, екзотична карпатська природа. Натомість, приміром, Іван Нечуй-Левицький шкодував, що автор не подав властиво історичної повісті з реальними історичними особами. Хоча він же, прочитавши «Захара Беркута», писав Франкові: «Талант Ваш міцний, і він ще далі буде розвиватися. Повість читається з великою охотою і приємністю <…>. Щасти Вам Боже!»

Мандрівки

У січні 1883 року Іван Франко перебував у Львові. Став співробітником газети «Діло». Цього року за ініціативою І. Франка при студентському товаристві «Академічне братство» було організовано гурток влаштування вакаційних мандрівок по краю. Метою мандрівок було ознайомлення молоді із селянським побутом, пропаганда рідної літератури та мистецтва серед населення. По містах і великих селах студенти організовували концерти з рефератами, музично-декламаційні вечори. У 1884 році разом з групою молоді відбув у ролі лектора й доповідача в довготривалу мандрівку й Іван Франко. Йшли від Дрогобича до Станіслава, в програмі подорожі були концерти й лекції. І. Франко тоді прочитав низку рефератів з історії українського народу та його культури. Після доповіді, як правило, відбувався великий концерт. І. Франко видав навіть окрему книжечку «В дорогу», початковий вірш якої «Сонце по небі колує» з музикою Ярославенка став спортивним гімном на Галичині. Пізніше, 1885 року, І. Франка запросили читати лекції на літературні теми під час мандрівок студентів по Поділлю й Буковині. Цього разу письменник не зміг відбути всієї мандрівки; переслідуваний жандармами, він змушений був повернутися до Львова.

У Києві

У 1885 році Іван Франко вперше відвідав Київ. Прибувши до міста, поет зупинився в історика й етнографа Єлисея Трегубова, який тоді працював викладачем Колегії Павла Галагана. Наступного дня письменник відвідав відомого українського філолога і фольклориста Павла Житецького. По дорозі оглянув Золоті ворота, новобудову Володимирського собору. Згодом він разом із сином П. Житецького Гнатом, студентом Київського університету, побував на Володимирській горі, у Софійському соборі.

На час першого приїзду до Києва припадає знайомство Івана Франка з Ольгою Хоружинською – слухачкою вищих жіночих курсів, рідною сестрою дружини Є. Трегубова. Дівчина дуже сподобалась письменнику, і він, повернувшись у Львів, у вересні того ж року листі запропонував їй стати його дружиною.

Коло киян, з якими І. Франко спілкувався, було досить широке. Крім уже згадуваних осіб, до нього належали Михайло Старицький, Микола Лисенко, Олена Пчілка, Леся Українка, Володимир Самійленко, Борис Грінченко та інші.

З Михайлом Старицьким Іван Франко був знайомий віддавна. Вже у львівському збірнику «Молот» 1878 року знаходимо поезії М. Старицького. Письменники листувались. М. Старицький надсилав І. Франку київські видання, власні твори для публікації в Галичині. Зі свого боку, поет і драматург брав участь у популяризації творів Івана Франка на Наддніпрянщині, запрошував його до співробітництва з київськими виданнями. Так, у вересні 1898 року він писав І. Франку: «У нашому літературному товаристві ми будемо рівночасно справляти теж Ваш ювілей. Засилайте до “Киевской старины” Ваші утвори і поезії: тепер можна їх друкувати». Франкові належить виняткова заслуга в об’єктивній оцінці творчого доробку та культурно-громадської діяльності М. Старицького.

Під час першого перебування в Києві Іван Франко познайомився з композитором Миколою Лисенком, музика якого була добре відома йому раніше. Вже перша їхня зустріч мала творчий характер: саме в 1885 році М. Лисенко записав з голосу гостя мелодії західноукраїнських народних пісень, які пізніше опублікував у своєму збірнику. Зустрічалися вони і в 1886 році. Композитор охоче ділився з Іваном Франком планами, знайомив його зі своїми творами. Зокрема, з опери «Тарас Бульба» він проспівав арію матері, що тужить за синами, яких батько везе на Січ. І. Франко зосереджено слухав, а коли арія скінчилася, встав і

зі сльозами захоплення міцно обійняв М. Лисенка. Цей епізод І. Франко згодом описав у статті «Музика польська і руська».

Микола Лисенко створив на слова поета шість романсів і два хори, більшість з яких присвячена ювілею громадської та літературної діяльності поета. Контакти М. Лисенка з І. Франком плідно впливали й на літературно-громадське життя. Так, у жовтні 1904 року композитор у листі до Івана Франка закликав братів-галичан узяти участь у святкуванні 35-літнього ювілею І. С. Нечуя-Левицького, результатом чого була поява в «Літературно-науковому віснику» статті «Ювілей Івана Левицького (Нечуя)», де Іван Франко розповідав про свою першу зустріч з автором «Миколи Джері» й «Кайдашевої сім'ї», дав блискучу характеристику його творчого доробку. До тих, хто своїм приходом у велику літературу зобов'я заний насамперед І. Франку, належить поет Володимир Самійленко, який учився в Київському університеті. Іван Франко брав активну участь у виданні його першої збірки поезій, написав до неї передмову, в якій відзначив: «Ніхто з українських і галицьких поетів не посідає секрету української мови і ясного вислову в такій мірі, як Володимир Самійленко».

Виснажлива робота

У 1885-му та в попередні роки Іван Франко дуже багато працював: він співробітничав із журналами, видавав альманахи («Діло», «Зоря», «Зеркало»; «Ватра», «Перший вінок»), писав оригінальні твори. Працював багато й наполегливо, намагаючись виконувати будь-яку роботу якнайкраще. Але втома давала про себе знати. Геній поета злітав у творчу високість, а людина відчувала себе виснаженою. Михайло Драгоманов неодноразово докоряв І. Франку за (як він вважав) розпорошення таланту, він писав: «Ви себе не шануєте й не бережете!» Така напружена робота мала багато негативних наслідків – надзвичайна розпорошеність таланту, фактичні помилки в текстах, виснаженість, слабке здоров'я, втома. Письменник розумів, що докори Драгоманова справедливі. У листі до Олени Пчілки І. Франко писав: «Не дай, Боже, бути таким зайнятим, як отсе я…»

Шлюб

Під час другої поїздки до Києва (травень 1886 року) Іван Франко одружився з Ольгою Хоружинською[1]. Він оселився в помешканні власника «Мінеральних вод» галицького емігранта Качали, використовуючи час не тільки на женихання, але й, значною мірою, на студіювання наукових матеріалів. Наприкінці травня відбулося й вінчання у церкві колегії Галагана. Розповідають, що навіть перед вінчанням письменник поводився не так, як звичайні закохані молоді люди. У квартирі Є. Трегубова (наречена І. Франка була сестрою його дружини) зібралися дружки й бояри О. Киричинський, І. Крачковський, І. Житецький та В. Ігнатович, одяглася й молода до вінця, а молодий затримавсь у кабінеті хазяїна за переписом якогось цікавого старого вірша, доки йому рішуче не нагадали, що пора відбути урочисту церемонію. Франко одяг сюртук, і всі рушили через шкільний двір до церкви. Ольга Хоружинська з якоюсь містичною переляканістю ставилася до травня як невдалого для одружень місяця: мовляв, за народними віруваннями, всі подружні пари, які в травні (маї) побираються, будуть усе життя «маятися», тобто жити неспокійно, мати багато випробувань у подружньому житті. Й острахи Ольги Хоружинської були небезпідставні. Члени сім'ї Трегубових приховали від І. Франка, що Ольга страждала від нервових розладів і що це успадкована хвороба. Сам же поет перед весіллям перебував довгий час у роздумах, чи правильно він чинить.

Зі спогадів дочки Ганни Франко-Ключко: «Ольга Франко, з дому Хорунжинська, була донькою Федора і Марії Хорунжинських. Батько її офіцер і поміщик з наддніпрянської України, Харківської губернії Сумського уїзду з села Тимофіївка, що була родинним маєтком. Він помер скоро, залишивши чотири доньки і трьох синів. По смерті батька мати жила разам з "бабушкою", багатою поміщицею, людиною холодної, суворої вдачі. Вона курила файку на довгім мундштуку, і обов'язком мами було цю файку запалювати. Цю службу вона виконувала із страхом, бо за непослух і збитки бабуня била мундштуком дуже боляче її по маленьких пальчиках. Мама була наймолодшою в родині, старші її сестри були: Олександра, Марія і Антоніна. Але швидко померла її мама, а спадок став жертвою опікунів і родини. Брати покінчили студії: найстарший поїхав на Сибір як залізнодорожний інженер, середній оженився і жив в Катеринославі урядником, а наймолодший, Миколай, поступив на воєнну службу. Під час турецько-російської війни молодого

елегантного офіцера посилають на фронт. Ранений в обидві ноги. Необхідна ампутація обох ніг, але він від операції відмовився. До його смертного ложа підійшов цар, який тоді якраз візитував воєнні шпиталі, і, почувши рішення офіцера, запитав, чого бажає за свою геройську службу і смерть. Офіцер сказав: “Я маю чотири сестри, круглі сироти, прошу ними заопікуватися”.

Ця подія вирішила долю 4-ох сестер. Їх прийняли на виховання і науку до Харківського Інституту благородних дівиць, що був призначений виключно для дівчат дворянського походження і вдержуваний на кошт царя. Сестри Ніна, Марія і Саня не кінчають інститут, лишають його і виходять заміж. Антоніна вийшла за Трегубова, професора воєнної Академії, знаного діяча української Київської громади; Марія перебуває в Одесі і там скоро вмирає, Олександра виходить заміж за Ігнатовича, директора державного банку спершу в Петрограді, опісля в Києві. Мама, скінчивши інститут (на рівні з гімназією), поступає на так звані “Вищі женські курси” (дівочий університет) при інституті, а по скінченні залишається як учителька при інституті. В інституті дістала виховання і школу, яку діставали доньки з найліпших родин. Вивчила світові мови: французьку, німецьку, англійську, прекрасно грала на фортепіано, була освічена й начитана. Приїжджаючи на літні вакації до своїх сестер до Києва, зазнайомилась з новими течіями серед українського громадянства. Народовольські ідеї тодішнього громадянства були зовсім чужі для вихованок “Інституту благородних дівиць”, але як велика ентузіастка театру, музики і літератури, захопилась думкою стати дружиною вже тоді визначного українського письменника. Хоча вона й мала серйозного претендента на її руку, все ж таки піддалася намовам сестер і їхніх мужів, які її не любили і бажали якнайскоріше її позбутися. Так прийшло в 1886 р., в Києві, до одруження моїх батьків.

Вінчанням мами, як і всіх сестер, зайнявся дід її мами, генерал Таманов, багач-мільйонер, який жив в Одесі. Мама дістала, як на той час, велике віно – 10 тисяч рублів, вложених в акціях, крім того виправу: родинне срібло на 24 особи, білизну, сукні, хутра, меблі. З тим всім приїхала до Львова, в повній вірі і надії збудувати родинне життя, за чим, як сирота, так дуже тужила».

На жаль, Іван Франко не любив Ольгу Хоружинську так, як Рошкевичівну. В листі до Агатангела Кримського він писав невиправдано жорстоко про власну дружину і холоднокровно визнавав своє індиферентне ставлення до неї: «З теперішньою жінкою я оженився без любові, а з доктрини, що треба оженитись з українкою, і то більш освіченою, курсисткою. Певна річ, мій

вибір був не архіблискучий, і, мавши іншу жінку, я міг би розвинутися краще і доконати більшого…». Однак не всі рідні поділяють таку сувору думку письменника. Онук Роланд Тарасович Франко говорив: «Хіба бувають “простими” історії кохання? Звичайно, ні. Багато творів Івана Яковича – його любовна лірика – були написані до одруження з бабусею. А збірник “Зів’яле листя” вийшов через 10 років після їхнього одруження. Але це інша історія. У його житті, як відомо, були й інші захоплення. Його надихали Целіна Зигмунтовська, Юзефа Дзвонковська… Але з Хорунжинською він створив сім’ю. Коли приїхав у Київ, його познайомили з високоосвіченою дівчиною, що мала аристократичне походження. Мій прадід по бабусиній лінії був ректором колегії Галагана. Це була культурна заможна родина. За нареченою було пристойне придане. Що в той час теж чимало значило. І. Франко й О. Хорунжинська незабаром переїхали у Львів, де Ольгу зустріли не дуже доброзичливо. Але в принципі спуску вона не давала нікому. Була людиною цільною, рішучою. А для Івана Франка багато в чому стала й духовною, й сімейною опорою. Адже без надійного тилу так трудитися, як він, згорівши в 60 років, було б нереально».

У 1887 році Іван Якович написав вірш «Моїй дружині». Це був єдиний твір поета, присвячений дружині:

Спасибі тобі, моє сонечко,
За промінчик твій – щире словечко!
Як промінчика не здобуть притьмом,
Слова щирого не купить сріблом.

В сльоту зимнюю, в днину млистую
Я дорогою йду тернистою;
Кого я любив, ті забулися,
А з ким я дружив – відвернулися.

Відвернулися та й цураються,
З труду мойого посміхаються,
В порох топчуть те, що мені святе, —
А недоля й тьма все росте й росте.

Важко дерево з коренем вирвати,
Друга давнього з серця вигнати.
Важко в пітьмі йти, ще й грязюкою,
Де брехня сичить вкруг гадюкою.

Та як радісно серед трудного

Шляху темного і безлюдного
Вгледить – світиться десь оконечко!..
Так у горі нам – щире словечко.

То ж за дар малий, а безцінний твій,
Що, мов цвіт, скрасив шлях осінній мій,
За той усміх твій вдослід журбі
Спасибі тобі! Спасибі тобі!

У подружжя було четверо дітей: Андрій (1887—1913), Тарас (1889—1971), Петро (1890—1941) і Ганна (1892—1988). Дочка Ганна писала у спогадах: «Ми, четверо дітей, як нас називали – “Франчата”, були надзвичайно живі, рухливі і збиточні. У наших кімнатах ми заводили нові ігрища, повні гамору, сміху й плачу, так що й татові, хоч який він був терпеливий, уривався терпець: він виходив із своєї кімнати, дивився ніби суворо на нас і говорив звичайно “ша бухери”. Тоді ми звичайно притихали, щоб за хвилину знов почати нові ігрища. <…> Тато ставився до нас, дітвори, лагідно і поблажливо. Він давав нам повну свободу, і ми майже не знали жодної дисципліни. Тільки тоді, коли хтось із нас щось накоїв, чи когось скривдив, тато вступався за покривдженого. Найбільшою карою було “торгання вух”. Звичайно такою покривдженою була я, найменша, і мені не раз доводилося втікати до тата за охороною і справедливістю. Хоч я сама була не меншим від братів “розбійником”, все ж таки мої кулачки були маленькі й слабенькі, а в братів сильніші, і їх удари були не раз дуже болючі. Тато залишився для мене моїм певним заступником і втіленням найвищої справедливості».

«Каменяр» і «Вічний революційонер»

«Каменярем» і «Вічним революційонером» Іван Франко став завдяки своїй другій поетичній збірці «З вершин і низин», що була надрукована в 1887 році (друге видання 1893 року). Вірш «Каменярі», визнаний у радянські часи найкращим твором Івана Франка, був уміщений у цій збірці. Відомо, що І. Франко написав його під враженням від роботи львівських мостильників бруку.

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна, та пуста, і дика площина,
І я, прикований ланцом залізним, стою
Під височенною гранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

У кождого чоло життя і жаль порили.
І в оці кождого горить любові жар,
І руки в кождого ланці, мов гадь, обвили,
І плечі кождого додолу ся схилили,
Бо давить всіх один страшний якийсь тягар.

Однак є також версія, що основою фабули поезії стало оповідання з давньої української літератури про подорожнього, який, мандруючи на північ, дійшов до високих і недоступних гір. Зупинившись, він почув за горою дивний стук, крик і гомін, начебто багато тисяч рук ненастанно товкли й били скелю. Пройшовши попід височезною гірською стіною, він вийшов на супротилежну гору і зазирнув звідти за стіну. Побачив він тут людей незвичайного вигляду, страшних і диких. Сотні їх довбали скелю, інші відпочивали; побачивши подорожнього, почали махати йому руками і різними знаками просити, щоб передав їм залізного знаряддя, обіцяючи за нього золото й дороге каміння. Але подорожній згадав, що це, мабуть, безбожні Гоги й Магоги, яких загнав Александр Македонський за неперехідні гори й зачинив їх там на довгі віки. Коли ж вони проб'ють гору й підуть на інші краї, то покорять усю землю, й настане тоді кінець світу. І подорожній (так закінчується легенда) з великим страхом у серці втік від зловіщої гори й повернув назад до свого краю.

Перший же вірш збірки «Гімн» «подарував» І. Франкові ще одне ім'я – «Вічний революційонер».

Вічний революційонер —

Дух, що тіло рве до бою,
Рве на поступ, щастя й волю, —
Він живе, він ще не вмер.
Ні попівські тортури,
Ні тюремні царські мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпіонське ремесло
В гріб його ще не звело.

І все ж, мабуть, увагу треба звертати в першу чергу на те, що йдеться в цьому творі не про революціонера, а про національний дух, який може десятиліттями дрімати, щоб, раптово прокинувшись, несподівано порвати кайдани і дати нації довгоочікувану волю.

Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По верстатах ремісницьких,
По місцях недолі й сліз.
І де тільки він роздасться,
Щезнуть сльози, сум, нещастя,
Сила родиться й завзяття
Не ридать, а добувати
Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі.

Цікаво, що літературознавці встановили: знаменитий вірш І. Франка «Вічний революційонер» має схожість із віршем Ю. Словацького «Відповідь на псалми майбутнього С. Правдзєцькому». Іван Франко добре знав польську літературу. Ще гімназистом читав твори багатьох польських поетів, найбільше ж захоплювався творчістю Ю. Словацького. Є в тому вірші польського поета і термін «вічний революційонер». Однак хоч Франко і використав деякі мотиви твору Ю. Словацького, його вірш за композицією і думкою цілком оригінальний.

Третій арешт

У 1889 році Івана Франка знову заарештували. Звинувачення: агітація за приєднання Галичини до Росії. Він прийняв студентів з України, через що в письменника було зроблено обшук, а самого його на два з половиною місяці ув'язнено. За час перебування в тюрмі на основі побаченого, почутого й пережитого митець створив оповідання «До світла!» і 49 сонетів.

Се дім плачу, і смутку, і зітхання,
Гніздо грижі, і зопсуття, і муки!
Хто тут ввійшов, зціпи і зуби й руки,
Спини думки, і речі, і бажання!

Кукіль тут полють з жита, видається,
Та рівночасно свіжий засівають;
По параграфам правду виміряють,
Але неправда і без міри ллється.

Тут стережуть основ, але основу
Усіх основ – людського серця мову,
І волю, й мисль зневажують, як дрантя.

Ви, що, попавши в западню ту, хтіли
Найти в ній людський змисл і людські цілі, —
Lasciate ogni speranza, – мовив Данте.

Політична діяльність. «Казка»

У 1890 році Іван Франко став одним із засновників та першим головою (до 1898) Русько-української радикальної партії (РУРП) – першої української політичної партії, редактором її друкованих органів – газет «Народ» (1890—1895), «Хлібороб» (1891—1895), «Громадський голос» (з 1895 р.). Тричі балотувався від цієї партії на виборах до галицького сейму та австрійського парламенту (1895, 1897, 1898), щоразу безуспішно (через виборчі махінації влади).

Цього ж року митець написав серйозну поему-казку «Лис Микита», в якій зобразив вади й проблеми тогочасного суспільства. Цілком можливо, що саме політична активність і громадська зацікавленість підштовхнули І. Франка до роботи над цією своєрідною казкою. Знаменита поема Й.-В. Ґете «Рейнеке лис» знайшла своєрідний відгук в українській літературі. Перший звернув на неї увагу Панас Мирний, переклавши першу пісню в 1869—1870 роках, а вже 1886 року почав її переспівувати Іван Манжура. Робота виявилася нелегкою, тим більше що поет вирішив дати українському читачеві не переклад, а переробку. Було виготовлено 6 пісень поеми, але цензура не дозволила видання, бо указом 1876 року українські переклади в Росії було заборонено.

Незалежно від І. Манжури писав свого «Лиса Микиту» Іван Франко. Він узяв за канву поеми, подібно до Ґете, старонімецьку прозову переробку поеми Віллема, але подав її у власній інтерпретації: що йому не підходило, І. Франко випускав, пропущені місця заміняв старофранцузькими переказами та українськими народними оповіданнями, створивши в такий спосіб цілком оригінальний твір, що не вдалося І. Манжурі, переробку якого вперше було надруковано у виданні творів поета 1961 року. «Стиль “Лиса Микити”, – писав Тарас Франко, – дуже різноманітний, і в нім найкраще проявилася сила й оригінальність Франкового таланту».

Тут кінчиться наша казка.
Всім, хто слухати був ласка,
Дай же Боже много літ!
Най і наш весь сум пропаде!
А тим, хто нам коїть зради,
Най зійдеться клином світ!

Завершення навчання. Дисертація

Протягом 1890—1891 років Іван Франко не раз бував у Чернівцях. Готуючись захищати дисертацію на здобуття докторського ступеня, він мусив офіційно завершити вищу освіту. Позаяк сенат Львівського університету відхилив його прохання, письменник вирішив податися до Чернівецького університету. Тут йому, як писав він у листі до Михайла Драгоманова 7 грудня 1890 року, «дозволили кінчати семестр, щоб приїхати 2—3 рази на лекції та й годі». Іван Франко був зарахований на філософський факультет розпорядженням ректора з 19 грудня 1890 року, проте до цього він ще восени двічі навідувався до Чернівців для залагодження різних формальностей. Від плати за навчання його було звільнено сенатом університету 27 листопада. Наприкінці березня 1891 року Іван Франко писав Михайлу Драгоманову, що знову «приходилося їхати в Чернівці». В університеті письменник слухав лекції зі старослов'янської граматики і вступу до слов'янської філології відомого славіста-палеографа професора О. Калужняцького, а також з української фонетики та української літератури XIX століття. Як зазначено в «Книзі реєстрації студентів за 1876—1906 роки», «Іван Франко закінчив 30 квітня 1891 року VIII семестр філософського факультету».

1 липня 1893 року у Віденському університеті під керівництвом відомого славіста В. Ягіча Іван Франко захистив дисертацію «Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія» і здобув учений ступінь доктора філософії.

У Косачів

На початку 1891 року Леся Українка, супроводжувана матір'ю Ольгою Петрівною Косач, відомою в літературі під псевдонімом Олена Пчілка, їздила до Відня лікуватися. Повертаючись, Косачі зупинилися на один день у Львові й відвідали родину Франків. Щиро й сердечно зустріли гостей Іван Якович та Ольга Федорівна. Тоді ж Лесина мати запросила письменника із сім'єю приїхати на літній відпочинок у Колодяжне. І ось у травні 1891 року Іван Франко разом з дружиною й малими дітьми виїхали на Волинь.

Коли Франки добралися до Колодяжного, ні Ольги Петрівни, ні Петра Антоновича вдома не застали: вони були в Києві. Леся сама радо приймала гостей. Лише на третій день приїхали господарі. Петро Антонович Косач розповів І. Франку про новини, які привіз із Києва: про діяльність «Старої громади», про матеріальну підтримку інтелігенцією прогресивного галицького журналу «Народ», про прагнення передових кіл до встановлення наукових зв'язків з Галичиною.

У Колодяжному, серед розкішної природи, Іван Франко відпочивав. Молодша сестра Лесі Українки Ольга Косач-Кривинюк пізніше згадувала: «Франко захоплював усіх своїми розповідями, бо багато знав, бачив. Завзятий рибалка, він страждав від того, що поблизу не було річки. Бувало, цілі дні проводив у лісі, на болотах, щоб потім принести спійманих в'юнів». Про природу Волині, про зустрічі з гостинними Косачами в Івана Франка залишились незабутні враження. «Приємно провів я там тиждень часу, про котрий і досі з радістю згадую», – писав він в одному з листів до Олени Пчілки.

Надзвичайно жаданою була зустріч з великим письменником для двадцятирічної Лесі Українки. Адже це за його дружнього сприяння ще в 1884 році юна поетеса опублікувала у львівському журналі «Зоря» свої перші літературні спроби – вірші «Конвалія», «Сафо», з його боку вона дістала й моральну підтримку. Франко відчував сильний, небуденний талант молодої поетеси. У листуванні Леся Українка завжди зверталася до І. Франка «Високоповажний Добродію» та «Cher Maotre» (дорогий учителю).

У гостинних Косачів було добре, природа Колодяжного сприяла душевному й фізичному відпочинку, але через тиждень І. Франко змушений був повернутися до Львова (дружина з дітьми залишилась у Колодяжному на все літо). Його чекала невідкладна редакційна робота, від якої залежав основний, хоч і невеликий, заробіток. Батьки Лесі Українки не побоялися приймати Франків у себе гостями, а що багато хто ставився до цього інакше, можна

бачити, наприклад, з листа Ольги Федорівни Франкової до Олени Пчілки. Вона, між іншим, пише про те, що її сестра побоялась приїхати: «…а сестричка моя поправду не приїхала тогді в Колодяжне через переполох, котрий зробився коло них з приїздом фамілії нашої в Росію. Коло Колегії, навіть в Покорщині, стояла варта, чи не їде, а він (таке страшидло) тим часом спокійненько ловив в'юни в Колодяжному. І Санічка, не хотячи пошкодити фамілійним інтересам і т. ін., – не приїхала». З приводу приїзду сім'ї Івана Франка в Колодяжне Петра Антоновича викликали для пояснень до київського генерал-губернатора, який зробив Косачу попередження. «З вашого перебування у нас, – писала згодом Ольга Петрівна дружині Івана Франка, – вийшла ціла "історія". Прийшлось формально об'яснятись. Начальство прямо сказало тогді, – "так смотрите, я вас предостерегаю"». Звичайно, ніякі погрози з боку влади не змогли похитнути глибокої симпатії родини Косачів до Івана Франка. У той приїзд письменника в Колодяжне вони з Петром Антоновичем Косачем дуже заприятелювали, і ті приятельські відносини лишилися в них назавжди. 4 квітня 1909 року, через день після смерті батька Лесі Українки, Іван Франко стояв поруч з домовиною і слухав панахиду: рясні сльози котилися йому по обличчі, і він не міг їх втерти своїми, хворими вже тоді, руками. То був образ жалю й горя за близьким другом.

Пісня про жандарма

Наприкінці 70-х років XIX століття в селі Лолині Ольга Рошкевич записала народну пісню «Про жандарма». У 1893 році колізії цієї пісні лягли в основу соціально-психологічної драми «Украдене щастя», що стала вершиною творчості Івана Франка-драматурга. Письменник зумів створити й подати таку історію людського кохання й страждання, яка хвилює й примушує співчувати героям до сьогодні. Драма «Украдене щастя» уродовж усієї своєї сценічної історії справляла на публіку велике враження і збирала багато глядачів.

Однак на конкурсі галицького відділу крайового п'єса І. Франка дістала тільки третю премію. Спершу звалася вона «Жандарм», бо жандарм один із головних персонажів п'єси, але саме це й примусило консервативну конкурсну комісію поставитися до п'єси І. Франка із засторогою. Більшість членів комісії вирішили, що не годиться виставляти на позорище таку поважну особу, як жандарм. Через це автор мусив, щоб побачити п'єсу на сцені, змінити ряд колізій: функції жандарма виконувала вже особа, не зв'язана з акцією драми, а героєм став якийсь посланець. Тільки значно пізніше було надруковано її без змін, так, як написав автор у першій редакції.

Мрії про викладацьку діяльність

У 1894 році відбулася пробна лекція Івана Франка про «Наймичку» Т. Шевченка у Львівському університеті. Вона пройшла з успіхом, але посаду викладача (по смерті професора О. Огоновського) письменник не отримав. Попри те що І. Франко витримав усі випробування, його з політичних міркувань не затвердило міністерство. Намісник Галичини К. Бадені відхилив кандидатуру Івана Франка, незважаючи на його «надзвичайні здібності та красномовство». Раніше І. Франко пропонував у Львівському університеті для здобуття докторського ступеня свої дослідження про політичну лірику Тараса Шевченка й творчість Івана Вишенського, проте обидві теми було відхилено.

Разом з дружиною, Ольгою Федорівною, Франко видавав у Львові літературно-науковий журнал європейського зразка «Житє і слово» (1894—1897). Ольга Франко давала кошти на цей часопис і вважалася видавцем, редактором же працював сам Іван Франко. Співробітниками журналу зголосилися стати відомі діячі, серед яких були О. Терлецький, О. Колесса, О. Маковей, Олена Пчілка, Леся Українка. У цьому виданні були надруковані драми Івана Франка «Сон князя Святослава», «Кам'яна душа», статті Михайла Драгоманова, вірші Павла Грабовського та Агатангела Кримського.

«Тричі мені являлася любов…»

За власним зізнанням Івана Франка, значний вплив на його життя і творчість мали взаємини з жінками. Він пережив принаймні три глибокі кохання: до Ольги Рошкевич (у заміжжі Озаркевич), Юзефи Дзвонковської та Целіни Журовської (у заміжжі Зиґмунтовської), кожне з яких знайшло вияв у художній творчості. Франко писав у листі літературознавцеві Агатангелу Кримському: «А тепер надам Вам дещо таке, що, можливо, придасться для розуміння моїх творів. Значний вплив на моє життя, а виходить, і на творчість мали мої відносини з жінками. Ще в гімназії я закохався в дочку одного русинського попа, Ольгу Рошкевич (вона переклала дещо із Золя й Гонкурів, зібрала весільні пісні з Лолина). Наша любов тривала десять років… Пізніше я познайомився із двома русинськими поетесами – Юлією Шнайдер і Климентиною Попович, але жодна з них не мала на мене тривалого впливу. Більший вплив зробило знайомство з однією полькою – Юзефою Дзвонковською… Фатально для мене було те, що, уже листуючись із моєю теперішньою дружиною, я здалеку пізнав якусь панночку-польку й закохався в неї. От ця любов перемучила мене ще десять років… Після цього Вам буде зрозуміла п'єска "Тричі мені являлася любов" в "Зів'ялому листі"…».

У 1891 році в часописі «Зоря» почали з'являтися невеликі чудові вірші під спільною назвою «Зів'яле листя». Ішли вони в одному, другому і в третьому числі, і ніде не було підписано імені автора. Це викликало в тодішньої суспільності зацікавлення, заговорили про з'явлення нового, надзвичайно талановитого поета. Читали вірші з найвищим захопленням і нетерпляче очікували нового числа «Зорі» й нових віршів. Тільки з кінцем року, коли було розіслано передплатникам зведений річний зміст журналу, читачі прочитали ім'я автора тих віршів – був то, звісно, Іван Франко. В 1896 році (друге видання – 1911 рік) у Львові з'явилася книжка «Зів'яле листя. Лірична драма І. Франка». До цієї збірки додано було дивну передмову, в якій розповідалося, що герой тих віршів помер, залишивши після себе щоденник – зім'ятий та по плямлений зшиток, писаний прихватцем ночами. Іван Франко неохоче взявся його читати й довго мучився, доки дочитав. Були це переважно ліричні оклики, зітхання, прокляття та самобичування, юнак закохався в якусь панночку й дістав від неї гарбуза, а потім мучився своєю любов'ю довгі літа, поки кохана не вийшла заміж. Тоді він покінчив життя самогубством. «Серед тієї полови, – писав І. Франко, – попадалися мені місця,

повні сили й виразу безпосереднього чуття, місця такі, в котрих мій покірний приятель, хоч загалом несильний у прозі, видобув із своєї душі правдиво поетичні тони». Це захопило Івана Франка, і він спробував передати емоції закоханого віршованою мовою. «Це такі легкі, ніжні вірші, – писав М. М. Коцюбинський, – з такою широкою гамою чувства і розуміння душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв». Багато у збірці поезій, які надихнули композиторів до створення хвилюючої музики. Найбільш популярні ліричні драми: «Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі» (М. Степовий), «Червона калино, чого в лузі гнешся?» (Ф. Надененко), «Ой ти, дівчино, з горіха зерня…» (А. Кос-Анатольський), «Чого являєшся мені у сні?» (К. Данькевич), «Безмежнеє поле» (М. Лисенко). Усі вони виконуються як пісні та романси. Та хіба можуть залишити серце байдужим ці рядки:

Чого являєшся мені
У сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них, мов зарево червоне,
Займається і знову тоне
У тьмі?
Чого являєшся мені
У сні?..

До речі, музикальність поезії Івана Франка найкраще виявилась у тому, що на його твори написано близько 200 композицій, а окремі вірші мають по кілька музичних інтерпретацій.

Вигадавши цікаву передмову, І. Франко хотів заховати своє інтимне «я» від нескромної цікавості публіки. І тільки в передмові до другого видання «Зів'ялого листя», вже на схилі життя, поет зізнався, що «прозова передмова до першого видання не більше як літературна фікція». Звичайно, І. Франко описував свої враження, свої переживання й свої страждання.

Перше кохання до Ольги Рошкевич було описане піднесено-замріяно:

Тричі мені являлася любов.
Одна несміла, як лілея біла,
З зітхання й мрій уткана, із обснов

Сріблястих, мов метелик, підлетіла.
Купав її в рожевих блисках май,
На пурпуровій хмарі вранці сіла

І бачила довкола рай і рай!
Вона була невинна, як дитина,
Пахуча, як розцвілий свіжо гай…

Юзефа Дзвонковська походила зі старовинного дворянського роду. Про неї казали, що вона має багато шанувальників, але жоден з них не міг похвалитися її прихильністю. Іван Франко вирішив добитися уваги гордовитої полячки. Листи, сповнені чуттєвих зізнань, летіли до Юзефи, але вона твердо відмовляла. Таку ж відповідь отримав письменник і від її матері. І. Франко згадав свою кохану Ольгу Рошкевич, яка разом з ним захоплено планувала свою літературну творчість. Поет зробив спробу і Юзефу зацікавити письменством, запропонував їй зайнятися перекладами. Не почувши ні «так», ні «ні», він звернувся до одного з польських видавництв, домовився про друкування своєї протеже, мріяв, як вони з коханою будуть разом працювати, скільки прекрасних віршів він зможе написати, окрилений цим коханням… Але коли він чергового разу запропонував Юзефі шлюб, вона розповіла йому правду. Не гордовитість і пихатість, як вважали всі навколо, були причиною її відмов шанувальникам. Страшна й невблаганна хвороба – туберкульоз – знищувала Юзефу, лікарі давали їй ще два-три роки життя. Красуня нікому не хотіла ламати життя, тому відштовхувала всіх шанувальників. Приголомшений І. Франко відступив.

Явилась друга – гордая княгиня,
Бліда, мов місяць, тиха та сумна,
Таємна й недоступна, мов святиня.

Мене рукою зимною вона
Відсунула і шепнула таємно:
«Мені не жить, тож най умру одна!»

І мовчки щезла там, де вічно темно…

То була велика любов письменника й великі страждання, а водночас дівчина неземної краси, що підтверджує портрет Юзефи, зроблений невідомим художником, де Франкова обран ка змальована з червоною квіткою у волоссі. Хвороблива блідість обличчя, розкішне розплетене хвилясте волосся і спалені чи то смагою, чи просто температурою припухлі губи створюють відчуття, що через зовнішню прекрасну натуру пробивається ще й краса інша – внутрішня, вольова, свідома своєї сили і свого впливу на чоловіків. Юзефа зникла з поля зору світу, працювала вчителькою в одному з сіл поблизу Станіслава. Вона навіть вийшла заміж, але пішла з життя, коли їй не було й тридцяти років. Своєму коханню Іван Франко присвятив поезії, написані в 1883—1884 роках: «Не схиляй своє личко прекрасне», «Квітко осіння, квітко бліда», «Рік минув, як ми пізнались», «Я й забув»:

Я й забув, що то осінь холодна,
Я й забув, що то смерті пора,
Я й забув, що ти кров благородна,
Що між нами безодня стара,
Що між нами народнії сльози,
Що любиться нам зовсім не слід;
Я й забув, що столітні погрози
Відлучили від мого твій рід.

Я забув – ні, я думав, безумний,
Що засипана прірва стара,
Заповнили її трупи й труни…
Отже ж ні! Ще, мабуть, не пора!
О, забув я про тин той спижевий,
Що між нами границею став,
І тебе я, мій цвіте рожевий,
Як лиш міг, як умів, покохав!

Я й забув, що вже квіти пов’яли
І ні з чого віночка плести,
Що вони й не мені розцвітали, —
Я забув, і тяжкую нести
Доведесь мені кару за теє!
Я забув, моя біла лілеє,
Що моєю не можеш назватися ти, —
Я забувся, прости!

Серед коханих жінок поета найскладніше збагнути Франкові стосунки з Целіною Журовською, третім коханням у його житті.

Кохання до Ольги Рошкевич було піднесеним, до Юзефи Дзвонковської – безнадійним, а до Целіни Журовської – позбавленим будь-якого смислу. Сам поет в одному з листів охарактеризував його як «фатальне». Та й зустріч з Целіною була незвичайною. Франко зайшов на пошту, біля віконця, де видавали листи до запитання, сиділа чарівна дівчина – коротка зачіска, ангельська посмішка… Художникові не треба багато, щоб створити в уяві образ прекрасної дами. Целіна, на відміну від Ольги та Юзефи, входить у долю Франка раптово й різко, її проекції з'являються в поезії і прозі, але між прототипом і літературними героїнями ширшає і глибшає прірва невідповідності аж майже до невпізнанності при зіставленні «оригіналу» з «дублікатом». Навчений гірким досвідом, Франко соромився звернутися до неї безпосередньо. Але він знайшов свій шлях.

Зненацька Целіна починає одержувати листи, підписані якимось Стефаном Маєвським, який стверджує, що полонений її красою, що в житті не зустрічав такої чарівності, що мріє про зустріч, але не сміє просити про це. Листи були дуже гарними, щирими, з глибоким почуттям. Целіна пильно вдивляється в очі відвідувачів. І раптом непоказний рудуватий чоловік нахилився й пошепки запитав: «Коли Стефану Маєвському можна розраховувати на відповідь?» Для дівчини це було розчаруванням. А він щовечора після роботи зустрічав її біля виходу, як вірний пес, тримався на достатній відстані, годинами вистоював під її вікнами…

Подружки дізналися, що це місцевий журналіст Іван Франко. Вона й не здогадувалась, що шанувальник уже описує її у своїй новій новелі «Маніпулянтка» й обмірковує сюжетні ходи повісті, що буде названа «Лель і Полель». У цей період Франко створює свої чудові ліричні вірші, що склали збірку «Зів'яле листя». Більшість із них присвячені їй, Целіні.

Любов до неї не відпускала письменника протягом десяти років. Син Івана Франка Тарас відгукувався про Целіну сухо, неемоційно, наче ця жінка для сім'ї його батьків та певних конфліктів, які виникали через її існування, нічого не значила: «Пізнався Іван Франко з Целіною Журовською, замужем Зиґмунтовською, ще в Дрогобичі, коли та сиділа при поштовім віконці і обслуговувала різношерстну публіку. Вона й була тією маніпулянткою, яку так живо описав письменник в однойменній новелі. І. Франко почував себе при ній несміливим, ні постаттю, ні красою не міг їй заімпонувати, його розуму дівчина не бачила, творів не знала і не його слави бажала, а маєтку, якого у І. Франка не було…» Целіна вийшла заміж за поліційного комісара,

мала з ним двоє дітей і швидко повдовіла. Є переказ, що Зиґмунтовський загинув, виступаючи зі зброєю в руках проти українських виборців. Целіна зовсім не розуміла творів Івана Франка, деякі з прозових вважала образливими («Дивує мене лише, і не можу зрозуміти, що дало підставу помістити мене у Вашій повісті, бо я нічим не дала причини у бажанні виявити неповагу до мене»), хоч і не читала їх, вважаючи це обтяжливою і марною працею. Навіть коли дослідники намагалися розговорити кохану поета, витягти з неї якісь спогади про Івана Франка, отримати реакцію на його вірші, спроби науковців виявлялися даремними. У своїй байдужості до того, кому мала завдячувати безсмертям у літературі, Франкова кохана страшніша від Шевченкової: Ликера Полусмак хоч після смерті Тараса збагнула його велич, а Целіна так і не зрозуміла ніколи, з яким велетом духа зустрілася на своєму шляху. Байдужість Целіни до Івана Франка була вражаюча. Вона навіть не читала й не мала наміру читати «Зів'яле листя».

Для чого? Їй прочитали, запитали, що її найбільше вразило в тій збірці, і вона спокійно відповіла, що з усього їй найбільше сподобався опис квартири в одному вірші, бо подібну квартиру вона мала на вулиці Вронських у Львові. І більше нічого! Працівники музею І. Франка показали їй два листи, написані нею до І. Франка, щоб той дав їй спокій, бо вона не для нього, – і знову ніякої реакції. Листи були, але писала їх не вона, а тітка… Що змусило І. Франка так трансформувати примітивну пересічну дівчину в неординарну ліричну героїню? Чому як прототип він вибрав саме її і створив о́брази дивовижно цілісних і гордих жінок у прозових творах? Що любив у ній, якщо любити йому, інтелектуалу, високодуховній особистості, одному з передових людей планети, світочу нації, генію, в ній просто було нічого?! Але в тім-то й річ, що любов – абсолютно безкорисливе й алогічне почуття, яке не піддається розуму, бо підлягає велінню серця, і тому часто люблять недостойних, нікчемних пустоцвітів, а не тих, хто вартий любові.

Ганна Франко-Ключко згадувала, що коли здоров'я Ольги Федорівни погіршилось, Іван Франко віддав дружину до шпиталю, а «до нас до хати переїхала пані Целіна Зиґмунтовська з двома дітьми, щоб зайнятися нашим господарством. <…> До пані Целіни ми поставилися вороже, а й тато, здається, в ній розчарувався, бо вкінці її відправив».

Свої три пристрасті поет описав у вірші «Тричі мені являлася любов», уміщеному в третьому жмутку збірки «Зів'яле листя». І своє кохання до Целіни описав так:

Явилась третя – женщина чи звір?
Глядиш на неї – і очам приємно,
Впивається її красою зір.
То разом страх бере, душа холоне
І сила розпливається в простір.

Спершу я думав, що бокує, тоне
Десь в тіні, що на мене й не зирне —
Та враз мов бухло полум'я червоне.

За саме серце вхопила мене,
Мов сфінкс, у душу кігтями вп'ялилась
І смокче кров, і геть спокій жене.

Минали дні, я думав: наситилась,
Ослабне, щезне… Та дарма! Дарма!
Вона мене й на хвилю не пустилась,

Часом на груді моїй задріма,
Та кігтями не покида стискати;
То знов прокинесь, звільна підійма

Півсонні вії, мов боїться втрати,
І око в око зазира мені.
І дивні іскри починають грати

В її очах – такі яркі, страшні,
Жагою повні, що аж серце стине.
І разом щось таке в них там на дні

Ворушиться солодке, мелодійне,
Що забуваю рани, біль і страх,
В марі тій бачу рай, добро єдине.

І дармо дух мій, мов у сіті птах,
Тріпочеться! Я чую, ясно чую,
Як стелиться мені в безодню шлях

І як я ним у пітьму помандрую.

Збірка «Зів'яле листя» була сприйнята неоднозначно, деякі критики звинувачували поета у відході від зацікавлення громадським життям. В. Щурат, оцінюючи поетичну збірку, назвав

автора «декадентом». Іван Франко рішуче заперечив віднесення себе до декадентів. У збірці «Давнє й нове» він вмістив вірш-відповідь «Декадент»:

Я декадент? Се новина для мне!
Ти взяв один з мого життя момент,
І слово темне підшукав та вчене,
І Русі возвістив: «ось декадент!»

<…>

Який я декадент? Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я є мужик, пролог, не епілог.

Я з п'ющими за пліт не виливаю,
З їдцями їм, для бійки маю бук,
На празнику життя не позіваю,
Та в бідності не опускаю рук.

Не паразит я, що дуріє з жиру,
Що в будні тільки й дума про процент,
А для пісень на «шрррум» настроїть ліру.
Який же я у біса декадент?

Роки в «Kurjerze Lwowskim». Початок хвороби

Упродовж 1887—1897 років Іван Франко працював у редакції польської газети «Kurjer Lwowski» (десятиріччя «в наймах у сусідів»). За публікацію у віденській газеті «Die Zeit» полемічної статті «Поет зради» (1897), що містила гострі оцінки творчості Адама Міцкевича, Івана Франка під тиском обурених польських шовіністів було звільнено з роботи в редакції газети «Kurjer». І ще не один раз Франко відчував обра́зу поляків за цю статтю.

Ганна Франко-Ключко згадувала: «Один виїзд на село для мене пам'ятний і донині стоїть мені перед очима: ми всі вийшли з дому, повиносили пакунки і поскладали на віз, що на нас вже чекав. Але тато був якийсь неспокійний і розглядався на боки, піднявшись із сидження. Тоді нараз вискочив із-за рогу чоловік і вистрілив у тата; на щастя, не поцілив. Тато зблід, але почав нас заспокоювати, щоб ми не боялися, що то не у тата стріляли. Пізніше я довідалася з розмов і зрозуміла, що це один поляк хотів помститися татові за те, що тато в своїй статті назвав польського поета Міцкевича поетом зради. Це було в році 1897».

Того ж року через контроверсійну статтю «Дещо про себе самого» (передмову до польськомовної збірки малої прози «Obrazki galicyjskie») письменник зазнав гострої й несправедливої критики з боку галицьких народовців, найперше Ю. Романчука.

До того ж почалися негаразди зі здоров'ям поета. Операція на очах, переслідування з боку поляків, перші ознаки нервової хвороби дружини… Про хворобу батька Ганна писала: «Першим нашим горем, – його ми добре не розуміли, а більше відчували, – була хвороба тата. Татові зробив лікар операцію очей, і тато мусив тижнями лежати в темній кімнаті. Затихли наші сміхи й гамір. Ми ходили тихенько з кімнати в кімнату, підходили до тата, він гладив нас по голівках. Ми відчували щось недобре, та тоді не розуміли, чому він лежить у ліжку в темній кімнаті.

Мама ходила зажурена й мовчазна, та й нас, дітей, не брались ігрища. Ми ожили тільки тоді, коли тато встав з ліжка, а вікна було відчинено».

Наукове товариство імені Тараса Шевченка

1898 року Іван Франко почав працювати в «Літературно-науковому віснику». Підтримував діяльність Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Цього року була написана наукова студія «Із секретів поетичної творчості», в основі якої – знання з літературознавства та психології. Тоді-таки І. Франко відійшов від активної політичної діяльності і присвятив себе літературній і науковій праці. Очолював філологічну секцію (1898—1901; 1903—1912) та етнографічну комісію (1898—1900; 1908—1913) Наукового товариства імені Т. Шевченка; був співредактором журналу «Літературно-науковий вістник» (1898—1907) спільно з М. Грушевським та В. Гнатюком.

Товариство імені Тараса Шевченка – громадсько-політично-науково-літературне товариство, засноване 11 грудня 1873 року у Львові як організація, здатна створити базу для вільного розвою української науки й літератури. Першими головами цього наукового товариства були С. Громницький, О. Гладилович, Ю. Целевич. У 1893 році організація була реорганізована і назва її дещо змінена. Першим головою Наукового товариства імені Т. Шевченка (НТШ) став О. Барвінський. Видавничою продукцією товариства стали «Записки НТШ», які завдяки М. Грушевському зробилися квартальником, тобто виходили чотири рази на рік. Найбільш активною, прогресивною і продуктивною була філологічна секція НТШ, очолювана Іваном Франком. Крім неї, стабільно діяла математико-природоописно-лікарська секція. За час діяльності НТШ протягом 1873—1939 років товариство видало 352 наукові праці, розвідки, підручники, карти, 103 книги літературних журналів, 95 літературних творів і 31 інформаційне видання. У зв'язку з подіями Другої світової війни діяльність НТШ була припинена, а за радянських часів товариство діяло виключно в діаспорі. У наш час діяльність Наукового товариства імені Т. Шевченка відновлено.

Також 1898 року Іван Франко укладає збірку «Мій Ізмарагд». Дочка поета писала: «У важких обставинах, серед праці і боротьби, ясним променем для тата була хвилина, коли появлявся з друку його новий твір. Зажурене лице прояснювалося, коли він приносив тільки що напечатану книжку, ще з запахом друкарського чорнила і друкарні. Добре собі пригадую, як він приніс невеличкий пакуночок і розгорнув на столі. Це була в дуже гарній оправі збірка поезій "Мій Ізмарагд". Одна з книжок була в

білій шкіряній оправі. Тато подав її мені і сказав: “Подобається тобі? – це для тебе, але маєш перечитати, що в ній”. Я вхопила книжку й розгорнула: на першій сторінці стояло написане його власною рукою: “Ґандзі від тата”, підпис і дата. Я, щаслива, тут же почала читати. І все ще й тепер, коли побачу цю книжку або заголовок, пригадую собі татове обличчя, повне гордості, задоволення й при тому делікатної скромності. Видно, це був йому самому дуже любий і цінний твір».

25-річний ювілей творчої діяльності

Знаком визнання визначної ролі Івана Франка в національно-культурному відродженні стало урочисте відзначення 25-літнього ювілею його творчої діяльності. Зі спогадів Ганни Франко-Ключко: «Тут згадаю радісну в житті тата подію, що немов освітила татове, повне невсипущої праці, життя. У 1898 році відсвятковано 25-літній ювілей його літературної творчості. Я ще була тоді малою, але на нас, дітей, зробив велике враження святковий і радісний настрій тата й мами. Батьки пішли на академію. У своїй промові тато висловив своє життєве кредо. Як син села, почував своїм обов'язком працювати для свого народу, віддати тій праці всі свої знання, всі свої сили. Тато був знаменитим промовцем, яких буває мало, і його промова зробила надзвичайне враження. <…> Це не були звичайні слова подяки за признання, за свято, це були гіркі, але правдиві слова, що їх сказав мій батько прямо у вічі своїм прихильникам і ворогам. Тато не сподівався такого сердечного святкування й був до глибини душі зворушений. Цей ювілей був переломним моментом у його житті. Він пройшов дорогу сумнівів, змагань, шукань, розчарувань і тепер бачив одну пряму дорогу перед собою: працю для з'єднання цілого народу в стремлінні до найвищої ідеї: будувати власну хату і жити в ній вільним самостійним життям. <…> Цей 25-літній ювілей був великим кроком уперед на шляху до замирення з його противниками і ворогами серед власного народу. Вони прийшли висловити йому свою пошану і признання, а це було для нього найдорожчим подарунком. Окрім україн ського галицького громадянства, прислали татові привітання громадяни з Наддніпрянської України і ті, які були розсипані по Європі, як пані Саломея Крушельницька, знаменита співачка з Італії. Багато чужинців: чехи, німці, росіяни, поляки, французи і жиди прислали численні телеграми, виявляючи свою пошану і признання. Багато лаврових вінків складено у стіг тата. Тата цінив і шанував культурний світ».

Українське жіноцтво, як вияв визнання і подяки за співпрацю письменника стосовно поліпшення становища і громадських прав української жінки, під проводом Наталі Кобринської, яка була доброю подругою Ольги Франко, забажало зробити дружині Франка гарний подарунок. Була пропозиція купити Ользі Федорівні піаніно, бо добре знали, що це була її найзаповітніша мрія. Але вона відмовилася від цього подарунка, а погодилась витратити зібрані кошти на полотно, бо це була необхідна річ для всієї родини. Власного піаніно у неї, на жаль, так і не було.

Незважаючи на ювілей, газета «Буковина» надрукувала в'їдливу статтю О. Маковея «Любить чи не любить (Громи на д-ра Івана Франка)». Майже одночасно з'явилася ще одна жорстока за змістом рецензія на те ж «Зів'яле листя» – «Смутна поява».

Вигляд і звички письменника його сучасники описували так: І. Франкові подобався одяг сірого кольору. Майже завжди він носив вишивану сорочку. Любив носити нешнуровані черевики. На урочисті прийоми одягав чорного шлюсрока, інколи, але рідко, фрак. Після одного ювілею, оглядаючи фрак, сказав невдоволено: «Можна підносити на руках, але не треба роздирати позиченого фрака!»

Його не зламали ані незаслужені тюрми, ані зневага з боку декого з українського провідного громадянства, і виснажлива праця, ані тяжка хвороба улюбленого найстаршого сина. Він був повен енергії й сили, працював днями й ночами, студіював, брав участь у громадському житті, завжди був там, де потрібна була чи порада, чи праця, завжди веселий, лагідний, до кожного привітний і сердечний, – здається, зміг подолати лиху долю.

Пурпуром сонечко сходить,
Пурпуром криється в морі;
Так будь і ти все спокійний —
В щасті і в горі.

Він боровся завзято з усіма перешкодами, ішов сміливо і прямо вперед, не гнув спини перед посадовцями, не гнався за корисними посадами, не шукав протекцій. Він власною працею здобував собі те місце, яке йому само по собі належало. І це місце пророка й генія не міг зайняти ніхто інший, бо платити за нього треба було своїм життям. Таку ціну могла витримати лише одна людина – Іван Франко. Вже сама пряма і горда постать, з високим і розумним чолом під хвилястим волоссям, виразне, з благородними рисами обличчя, з ясними, сталевого відтінку синіми очима вказували, що це людина небуденна, а хто пізнавав ближче, розмовляв з ним, відчував його делікатність і культуру, мусив бачити в ньому людину, яка була втіленим аристократом духа.

Мужню силу хоч похилить горе,
Та не зломить, в підлість не поверне;
Так і свічку хоч схили додолу,
Свого світла вниз вона не зверне.

Захоплення

Кожен рік Іван Франко виїздив з родиною на відпочинок у село Криворівню на Гуцульщину, де щоліта збиралися видатні діячі української культури.

З дитячих років у Івана Франка були дві великі пристрасті: рибальство й збирання грибів. Грибництво часто поєднувалося з його пішими мандрівками. Довгий час мріяв І. Франко купити велосипед, але так і не купив. А ось полювання письменник зовсім не любив.

Знайомі казали, що в рибальстві він був неперевершеним. Дочка Ганна Франко-Ключко згадувала: «Тато був завзятим рибалкою. Він ловив рибу спеціально для нього плетеним саком, так званим в'ятерем, рідше на вудку, також дуже часто ловив руками. Ідучи попри берег, він зупинявся і витягав рибу просто з нори.

Літом, коли ми були всі разом, це рибальство було для нас, дітей, досить стомлююче. Доводилося йти досить далеко в спеку полями. Прийшовши над ріку, ми мусили сидіти на березі тихенько. Ми не сміли гомоніти, ані заводити ігор, ані бігати понад берегом. Тато, звичайно, ловив сам, часом із приятелями або селянами-помічниками, які йшли вздовж берега і наганяли, бовтаючи бовтами у воді, рибу в сак. Тато звичайно надягав із сільського полотна полотнянку, бо ця одіж була найбільш до цього пригожа і вигідна. Ми нетерпеливо вичікували на березі – коли ж то тато принесе здобич.

Врешті приходив тато із розпроміненим, задоволеним лицем і висипав рибу перед нами на траву. Тут же ми вчилися розпізнавати всі роди риб, що ними такі багаті наші ріки: клени, карасі, плотиці, щуки, коропи, в'юни і багато інших. Щуку з тих всіх риб я запам'ятала дуже докладно: незважаючи на татове попередження, я встромила пальчик у рот щуки, щука мене вкусила, і я на власному гіркому досвіді переконалася, що вона має дуже гострі зуби.

Один раз ми набралися великого страху. Коли тато ловив рибу, прийшов до нас жандарм з великим криком і гуком, як в той час було звичаєм у жандармів. Він наказав татові йти разом з ним так, як стояв у мокрій полотнянці. Не послухати жандарма при багнеті було неможливо.

Ми, діти, сильно перелякалися і зненавиділи всіх жандармів за те, що один з них посмів кричати на нашого тата. Від того часу жандарм був для нас на ціле життя синонімом грубості, насильства, несправедливості. По якомусь часі вернувся тато і

сказав з жалем у голосі: “Не можу тут ловити рибу – дідич не позволяє”. Опісля тато вже заздалегідь брав собі дозвіл на ловлю риби. Наступного разу тато ловив рибу на тому самому місці, і той самий жандарм прийшов “робити порядок”. Тато показав йому дозвіл, але це жандарма не задовольнило, і він побіг до дідича скаржитись. На його превелике здивування, власник, довідавшись, що тато ловить рибу, вийшов до ріки, представився мамі, привітався з татом і почав з татом приятельську розмову. Жандармові заявив, що тато – це його приятель і має дозвіл ловити рибу, де хоче, а його просить не робити бешкету. Жандарм, відходячи, незадоволено буркотів собі під носом, мислив: в його голові не могло поміститися, що хтось у полотнянці може бути з паном дідичем за “пані-брат”».

Розповідають, що вперше Василь Стефаник (1871—1936) побачив Івана Франка в Дрогобичі на базарі. Бажаючи познайомитися з великим письменником, хлопець пішов до Нагуєвичів, де тоді І. Франко жив, і довідався, що «Ясьо» ловить у потоці рибу. В. Стефаник із берега відрекомендувався І. Франкові, а той попросив його понести за ним кошіль із рибою. Він ловив руками, а як наловив повний кошіль, виліз із води й запросив гостя до великої білої хати, де мешкав. На вечерю вся родина їла зловлену рибу; І. Франко, розмовляючи з гостем, бавив дітей, а потім робив коректуру своєї збірки оповідань «В поті чола». Так просто й познайомилися два найбільші західноукраїнські письменники.

Василь Стефаник зберігав пієтет до Івана Франка до самої смерті, а Іван Франко в «Молодій Україні» (Львів, 1910) так оцінив творчість свого молодшого колеги: «Василь Стефаник, може, найбільший артист, який появився у нас від часу Шевченка». А Стефаник у 1931 році, відповідаючи на питання, за що ми маємо любити й шанувати Івана Франка, дав лаконічну й точну відповідь: «За його універсалізм, за його божеську працьовитість і за його велику, скаляну гідність людську, якої він мусив боронити перед своїми тодішніми земляками».

Є ще одна цікава історія з життя І. Франка, теж якимось чином пов’язана з його любов’ю до рибальства. Якось І. Франко з польським письменником Я. Каспровичем поїхали по рибу до Янова. Увечері письменники зайшли до відомого в тих краях ресторану. На той час до приміщення увірвалося троє здоровенних п’яних чоловіків. Не минуло й чверті години, як вони пересварились. Один із них, лісничий, вихопив револьвер, другий, лісоруб, схопився за сокиру. Переляканий корчмар швидко втік зі свого закладу.

Іван Франко спокійно підвівся з місця, налив усім по чарці і

сказав з усмішкою: «Вип'ємо за знайомство. Я бачу, ви мене не пізнаєте. А це негарно. Вгадайте, де ми з вами зустрічалися?» За хвилину І. Франко вже сидів на лавці і провадив з буянцями дружню розмову, ще й попросив повторити соковиті вирази, якими послуговувались у сварці підхмелені чоловіки, щоб записати їх.

Збирання грибів і ягід також захоплювало письменника. Своїми знаннями він з радістю ділився з дітьми: «Ми дуже радо йшли з татом збирати гриби, – згадувала Ганна Франко-Ключко, – й незабаром, під його наглядом і за його вказівками, навчилися розрізняти всі види грибів. Ми викрикували з захоплення, коли нам попадав якийсь гриб, бігли до тата похвалитися ним, а тато розглядав, чи це їстівний гриб, бо ми не раз у запалі збирали і «псючки» – гриби неїстівні. Наповнивши кошики й мішечки грибами, ми повертались додому й засідали до чищення під уважним оком тата. Він іще раз переглядав усі гриби, частину тут же варила мама на вечерю; присмажені гриби з молодою картоплею були смачною й улюбленою стравою тата. Решту грибів краяли на пластинки, нанизували на нитку й сушили на сонці на зиму.

Із назбираних ягід, малини і ожини мама варила надзвичайно смачні варення, запас на зиму, так необхідний нам, мешканцям міста».

Власна оселя

Франки спорудили власний будинок на околиці Львова (вулиця Понінського, 4). Зі спогадів Ганни Франко-Ключко: «Великою подією в нашому родинному житті було рішення наших батьків купити кусочок землі і побудувати свою власну хату. В цьому мала помогти мама.

Мама продала свої цінні папери, і за ці гроші побудовано віллу при вул. Понінського, тепер – Франка, ч. 4. На оплату землі під хату тато затягнув позику-іпотеку на 5 тисяч. Ту іпотеку докінчив сплачувати брат Тарас, по смерті тата. Будовою хати завідувала мама, але будова, на жаль, не велася так, як того мама і тато собі бажали. План зробив інженер, але саму будову перебрав підприємець, який хотів на будові добре заробити. Замість доброго матеріалу постачав матеріал поганий, де міг, крав і ошукував. Мама, бачачи це все, приходила додому сильно подражнена і знесилена вічними торгами і сварками з нечесним майстром. Усе ж таки хату побудовано, викінчено і на посвячення хати зійшлися до нас татові приятелі і знайомі. Тато був веселий і щасливий, бо ж власна хата дає людині стабільність і скріплює її самопочуття. Ця гостина залишилася пам'ятною і для нас, дітей, бо властиво, це була остання таки гостина у нас, де зійшлося більше товариство, сиділи за багато і гарно накритим столом, велися веселі гутірки.

Наступного дня ми перевезлися до нашої хати. Це була така радісна хвиля для нашої родини! Тато з моїми братами помогали переносити меблі і речі, було багато веселості, жартів і сміху. З особливою увагою тато відносився до скринь з книжками, що були надзвичайно тяжкі. Ті скрині заносили робітники до одної з кімнат, що пізніше стала татовою книгозбірнею. По перенесенні всіх меблів і речей тато запросив робітників на почастунок, а по їхньому відході ми всі взялися розставляти меблі і приводити все до порядку.

Коли тато замкнув вхідні, тяжкі, дубові двері, обернувся до мами, поцілував її і сказав: "Ну, мама, ми тепер у власній хаті".

Здавалося, що коли сповниться татова мрія: мати свою власну хату, то й життя наше в тім маленькім раю стане легше, відрадніше – щасливе.

Радіючи власною хатою, тато находив бажаний відпочинок, уліпшуючи, прикрашуючи хату. Кругом хати насадив яблуні, груші і вишні, а попри стежки – корчі порічок, аґрусу та малини. Перед вікнами я дістала місце на квітник, і весною, коли все зазеленіло і зацвіло, – це був справжній малий рай».

У помешканні родини було 7 кімнат. З головного входу, через великий передпокій, прямо був вхід до бібліотеки, поруч велика кімната, призначена для вітальні. Одна з кімнат була їдальнею, що була дуже скромно влаштована – у центрі кімнати стояв стіл і крісла. Інші чотири служили за спальні: Івана Франка й Андрія, дружини й Ганни, Тараса, Петра. Як згадувала Ганна, спальні були майже не влаштовані, там стояли залізні ліжка з солом'яними сінниками, столи, шафи – і все. Єдина «багата» спальня була у них з матір'ю, бо там були меблі, вивезені Ольгою Федорівною з Києва, килими.

Ганна Франко-Ключко писала у спогадах про батька: «Тато не тільки любив оповідати нам про звірят і представляти їх, як істоти думаючі, що живуть між собою майже людським життям, але він сам ставився до всіх звірят з надзвичайною любов'ю і ніжністю.

Особливо користувалися його опікою бідні сирітки, звірята без дому і захисту, немічні й каліки. У нас, немов у звірячій клініці, постійно перебували: або голодна задрипана кицька, яку тато знайшов холодного дощового вечора десь під плотом і приніс нагріти і нагодувати, або цуценя напівзамерзле, або пташеня з перебитим крильцем. Усі ці звірята під його ніжною опікою приходили до себе й набирали якихось надзвичайних прикмет і здібностей. Так, великий жовтий кіт із зеленими очима, що його ми трохи побоювалися, сприятелювався тільки з татом, і як тільки тато сідав за стіл писати, лягав у тата на карку і муркотів голосно якимсь дивним муркотінням, особливо вечором і вночі. Ворона стала освоєною і надзвичайно розумною та залюбки вчилася різних штучок. Цю любов до звірят передав тато і нам. Під впливом татових оповідань звірята були для нас істотами, рівними нам, нашими приятелями, товаришами наших іграшок, повірниками в наших радощах і горі». У 1903 році з'явилися друком зібрані Іваном Франком казки для дітей «Коли ще звірі говорили».

Книжки

Щонайменше раз на тиждень Іван Франко заходив у книгарні. В деяких із них мав «особистий рахунок», бував у антикварів Бодека та Ігеля, де знаходив часто не один раритет. Іван Франко не любив позичати книжок у друзів і знайомих: читаючи, робив помітки на полях. Не дуже охоче позичав свої книжки. Зібравши одну з найцікавіших приватних книгозбірень, І. Франко казав, що коли йому захочеться вночі знайти книгу в темряві, щоб покласти її на столі для роботи, він робить це безпомильно. Разом з тим І. Франко не дбав про колекціонування власних видань, не любив писати присвяти на книгах, хіба що закордонним письменникам з подякою за якусь послугу. Через це книжок з автографом І. Франка залишилося мало. «Коли ви маєте час читати книжки?» – часто питали його. «А я й не маю його, – відповідав письменник, – добре, що книжки мають свій запах. Я часто не читаю їх, а нюхаю».

Дочка Івана Франка писала: «Шафи, повні книжок, значення яких ми ще не розуміли, притягали магнетично нашу увагу, особливо ті з золотими оправами і чудовими малюнками всередині. Ці книжки не раз розгортав тато перед нами, і ми не могли досить надивитися на розмальовані яркими красками образи та ілюстрації. Це були книжки з середньовічних часів. Були образки королів і королев у яскравих багатих строях, війська в шоломах, замків і пишно прибраних двораків, але найбільше притягаючі були сцени з підземних пивниць, де карались нещасні жертви.

Та ці книжки лиш дуже рідко дозволяв нам тато оглядати, і то тільки тоді, коли спершу нам ретельно помили рученята й личка; тим більша була насолода оглядати книжки, після неприємної процедури миття».

Щоденна праця

Як відомо, Іван Франко був одним із перших професійних письменників, які заробляли собі на хліб пером, через що особливе значення мав для письменника розпорядок робочого дня. Лягав він пізно, а вставав найпізніше о 9-й ранку.

Виходив на прогулянку, після чого брався до термінової роботи, за одним присідом невтомно міг працювати 5—6 годин. Близько 10—11-ї години Іван Франко робив прогулянку від своєї хати до вулиці Чарнецького, на якій містилася редакція «Літературно-наукового вісника», «Записок наукового товариства імені Шевченка» та «Українсько-руської видавничої спілки». Там він здебільшого проводив цілий день, редагуючи й коригуючи рукописи, беручи участь у засіданнях. Часто заходив по дорозі в бібліотеку «Осолінеум» або Народного дому. Близько 2-ї години І. Франко повертався додому на обід. Післяобіднього відпочинку І. Франко не визнавав. Писав він здебільшого до 4-ї, 5-ї години, тоді знову повторював свій шлях або йшов чи по вулиці Баторія, чи по Академічній (тепер проспект Шевченка). На вулиці Баторія були букіністичні книгарні, де Іван Франко любив затримуватися. Коли мав вільну хвилину, відвідував кав'ярні, спершу Шнайдера, тоді «Монополь» (на площі Міцкевича). Тут перечитував газети і журнали, виписував факти, іноді починав статтю, пив каву, спілкувався із знайомими. Можна було прийти в певний час і застати в кав'ярні письменника – його столик був у близькому сусідстві з газетною шафкою. Надвечір І. Франко повертався додому. Нічною порою йому найкраще працювалося. Повертаючись додому, Іван Франко в останній крамниці на вулиці, що вела додому, купував буханець хліба, а вечірня праця його тяглася до 1—2-ї години ночі. Дочка згадувала у спогадах: «Тато писав не тільки цілими днями, але й цілими ночами, коли він мав спокій від нас – гамірливої, непосидющої дітвори. Про це я довідалася вперше, як однієї ночі заболів у мене зуб. Я пробудилася з плачем, до мене прийшла мама, взяла мене на руки і понесла в татову кімнату. Тато сидів за столом і писав. На столі стояла лампа з зеленим абажуром і кидала лагідне світло на папери, розкидані на столі, на його схилене над столом лице. Почувши мій плач, він відклав перо і взяв мене на руки. Зараз переді мною опинилася книжка з золотими обкладинками. Тато показував мені чарівні малюнки, пояснював їх і оповідав про них веселі речі, так що моє личко випогодилось, сльози перестали капати, я почала сміятися, забувши про зуб. Ще до того поміг цукерок у золотистім папері, що його тато витягнув з шухляди. Я

затиснула цукерок в кулачок, бо їсти його не сміла, щоб зуб знов не розболівся, схилила голову на груди тата й щаслива заснула.

Перебування вночі в татовій кімнаті залишилося у мене незабутнім спомином: тато під лагідним зеленим світлом лампи, ласкавий, добрий і веселий – і не раз потім бажалось мені, щоб знов у мене болів зуб і щоб знов попасти в татову кімнату вночі».

Кажуть, що вірші І. Франко створював так: ніколи не сідав до писання із пером у руці. Коли думка визрівала, він, ідучи вулицею чи ходячи по кімнаті, висвистував собі наперед усілякі строфічні мелодії, щоб знайти відповідну форму. Знайшовши, вкладав у неї слова, мугикаючи так довго, поки не одержував цілої строфи й поки не починала вона, як казав сам поет, «співати». Відтак добирав кращих рим. Коли з цим кінчав, брав папір і записував готове, строфу за строфою. За тиждень чи два повертався до списаного і аж тоді правив твір. Часто творив під впливом народних мелодій. Дочка згадувала: «Тато любив ходити по кімнаті, – особливо коли компонував свої твори, – мугикаючи тихенько або підспівуючи, добирав ритму чи риму до поезій. Часто вечором, коли ми всі зійшлися додому, до їдальні, він приносив тільки що написаний твір і читав нам його. Ми слухали з захопленням, не зовсім ще собі усвідомлюючи, що це тато сам тільки що написав».

Хвороба дружини

Здоров'я Ольги Федорівни Франко погіршувалося. Дуже багато випробувань довелося їй пережити: усі її гроші були віддані за помешкання для родини. Раніше, маючи рахунок у банку, вона мала твердий ґрунт під ногами, впевненість у майбутньому своєї сім'ї. Завдяки процентам зі своїх грошей вона допомогла І. Франкові поїхати у Відень, отримати вищу освіту. Тепер же розраховувати доводилося тільки на заробітки чоловіка, а вони були малими й непостійними, через що в хаті була вічна нестача й журба. До того ж виявилося, що родинне помешкання побудоване дуже погано. Кімнати не можна було протопити, бо, коли запалювали комини, будинок наповнювався їдким димом. Узимку родина грілася в найтеплішій кімнаті – їдальні. Іван Франко працював у своєму кабінеті, загорнувшись у ковдру. Зовсім змерзнувши, він приходив відігріватися до їдальні. Онук письменника, Роланд Тарасович Франко, розповідав: «А львівський будинок, у якому він працював і який побудував на гроші своєї дружини й моєї бабусі, Ольги Хорунжинської (частину грошей зібрала також львівська молодь, а частину взяли в кредит і цей кредит мій батько віддавав навіть після смерті діда), – це була справжня крижана обитель! Без усіляких метафор. Львівський будинок продувався всіма вітрами. Немов знаходився на вітряній горі. Добре пам'ятаю цей будинок. Сам там народився. Зараз у тих місцях хоч дорогу вимостили. А колись, пам'ятаю, поруч ішов трамвайчик, недалеко була побудована історична панорама. Трамвайчик колесив зиґзаґами, і один раз я сам побачив, як він перевернувся кілька разів, люди були травмовані… Отож кабінет Івана Франка знаходився на першому поверсі. Вікна виходили в сад, сонце майже не проникало. Близькі, зокрема батько, часто розповідали, що дід практично не відривався від стола – був немов прикутий роботою. Дітьми займалася в основному бабуся. А хвороба діда вже прогресувала…»

Ольга Федорівна змушена була звільнити служницю, але взяти на себе всі хатні обов'язки вона не могла, тому діти спочатку поступово, а потім рішуче перебрали на себе те, що необхідно було робити вдома. Мати стала зовсім байдужою до хатнього господарства. Заробітку Івана Франка вистачало тільки на необхідне, на новий одяг та меблі грошей не залишалось. Дружина, що виросла в багатому дворянському середовищі, на жаль, не вміла бути ощадливою у скрутних умовах.

З часом стан здоров'я Ольги Федорівни тільки погіршувався.

Вона майже зовсім відійшла від домашніх справ, займаючись лише приготуванням їжі. Її мучили напади мігрені, нервове збудження, яке іноді доходило просто до шалу. Дочка Ганна писала: «Коли ми приходили зі школи, мама накидалася на нас зі страшними лайками і її нервове роздратування часто доходило до шалу. Найчастішою жертвою її нападів була я. Андрія, як найстаршого сина, “первозданного” й хворого, вона любила й жаліла, другим її любимцем був Петро, а мене вона зненавиділа всім своїм хворим єством. Мама казала мені, що я не її донька. Кожного дня повторювала мені, що я хлопська дитина і маю бути в неї служницею, а не ходити до школи. Переслідуванням не було кінця: вона кожного дня й у кожний час накидалася на мене з обвинуваченнями. Наше життя вдома стало пеклом. Брати майже кожного вечора виходили з хати, чи то на руханку, чи на студентські сходини, я ж здебільшого залишалася з нею дома сама, і її напади доводили мене до розпуки. Я навчилась зносити все без протесту й мовчати на найбільше знущання, але ця мовчанка тільки на якийсь час вплинула на неї.

Тато, знесилений своєю хворобою, не мав сили реагувати і тільки час від часу говорив: “Мамо, заспокійся”, але це ще гірше її дратувало».

Ольга Федорівна вважала всіх колишніх приятелів і знайомих своїми найгіршими ворогами й підозрювала кожного, що той хоче вкоротити їй віку. Всіх, хто заходив до неї або до чоловіка, вона виганяла з хати. Іван Франко й діти терпіли, бо порятунку не було. Не було також засобів, щоб віддати Ольгу Франко на лікування, не було засобів на лікування хворих Андрія і батька. Іван Якович безсило опускав свої спотворені паралічем руки.

Інколи дружина поета ніби поверталась до нормального життя, кликала дітей на прогулянку до парку, розповідала їм про свої молоді роки, переглядала фотографії… Але таких перепочинків було все менше.

«Мойсей»

У 1905 році були заплановані й почали проводитися наукові курси, щось на зразок пересувного університету. На чолі тих курсів стояли Іван Франко, Михайло Грушевський і Товариство імені Тараса Шевченка. Головний організатор курсів у Києві Чикаленко приїхав до Львова з цілою родиною. Ганна Франко-Ключко згадувала: «Приїхало багато студентів, студенток, а також старших. Відкликнулася і галицька студентська молодь і забажала брати участь в тих небувалих курсах. Головні й найцікавіші за змістом були лекції Івана Франка. Він давав широкі знання, вмів зацікавити й захопити слухачів, його виклади були показником, що він міг би був дати, бувши професором університету. Цей курс тривав кілька тижнів. До нас дуже часто заходили студенти і студентки на приватні розмови з татом.

Це, здається, був єдиний щасливий момент в житті тата, коли його оцінено, коли він бачив пошану і признання громадянства й молоді, коли його слухали з захопленням і з подивом. <…>

На жаль, таких курсів не повторено. На Наддніпрянщині знов прийшла до голосу чорна сотня – ще більші утиски, переслідування, арешти й депортації на Сибір посипалися на голови свідомих українських громадян. Ус е притихло. Змагання за власний університет залишилися змаганням на будучі роки».

У 1905 році була написана поема «Мойсей».

Поемою «Мойсей» як вершинним твором Іван Франко немовби звітував перед своїм народом, а тому її справедливо вважають набутком усього творчого життя письменника, його знаменитим поетичним епілогом.

Літературна історія Франкового «Мойсея» складна і довготривала. Над поемою він працював більш ніж півроку (з січня до липня 1905 року), а виношував задум майже тридцять років.

Історія виникнення прологу до «Мойсея» у франкознавстві відома зі спогадів М. Мочульського. Пролог написаний після того, як поема була вже завершена й текст її набраний. Вийшло щось подібне, як із Шевченковими «Гайдамаками»: «по мові – передмова».

Появі славнозвісного прологу до Франкового «Мойсея» українська література завдячує випадковим обставинам. М. Мочульський у спогадах писав: «Я був з поетом у друкарні саме тоді, коли кінчався друк “Мойсея”. Зажурений управитель друкарні К. Беднарський показав поетові, що на початку надрукованої поеми лишається кілька незадрукованих сторінок, і

радив написати вступне слово. Поет подивився на білі сторінки і сказав спокійно: “Добре, добре, я щось напишу і принесу”. І приніс на другий день відомий пролог». Дата його написання – 20 липня 1905 року.

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжу,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!

Твоїм будощим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізніх
Палитиме, заснути я не можу.

У цьому випадку поліграфічний брак «спричинився» до появи геніального твору. Пролог народився спонтанно, за день чи за ніч, а можливо, навіть за одну годину, писався, як кажуть, на одному диханні. Він «жив» десь «на поверхні» художньої свідомості поета. Потрібен був лише зовнішній збудник, що спричинився б до його народження.

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїздних?

Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоєм

Тебе скував і заприсяг на вірність?
Невже тобі лиш не судилось діло,
Що б виявило твоїх сил безмірність?

Невже задармо стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов’ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?

Задармо край твій весь политий кров’ю
Твоїх борців? Йому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоров’ю?

Задармо в слові твойому іскряться
І сила й м’якість, дотеп і потуга,
І все, чим може вгору дух підняться?

Задармо в пісні твоїй ллється туга,
І сміх дзвінкий, і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?

Перебуваючи під впливом щойно завершеної поеми, емоційно заряджений, пройнятий високою ідеєю великого твору, налаштований на народний лад, геній автора «Мойсея» шукав виходу до рідного народу. Легендарна історія біблійного пророка вийшла на національний український ґрунт, бо саме в такій історичній ретроспекції вона була задумана. Іван Франко писав про український народ і для українського народу.

О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твойого повстання.

О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!

О, якби пісню вдать палку, вітхненну,
Що міліони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну!

Порівняно невеликий за обсягом (16 терцин), пролог глибокий за змістом. Перед нами – сконденсована, спресована, подана у розвитку історія українського народу в її епічних і драматичних, трагічних і героїчних звершеннях і в різних часових вимірах (минуле, сучасне, майбутнє). Тяжко однозначно накреслити жанрову модель прологу. Зводити його роль до коментарю поеми «Мойсей» (нехай і високопоетичного) – означає якоюсь мірою зменшувати його значення, знецінювати композиційну та ідейно-естетичну функції. Хоч він і розкриває алегоричний зміст поеми, це не просте пояснення твору, підказування читачеві, як треба його розуміти. Це той асоціативний нерв, що з'єднує Франкового «Мойсея» із сучасністю. Як ліричний зачин, заспів до поеми, пролог водночас є цілком самостійним, змістовно й композиційно завершеним твором.

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

Ганна Франко-Ключко згадувала: «Коли вийшов з друку “Мойсей” і тато приніс книжку додому, ми всі зараз же кинулися читати. Я прочитала його кілька разів підряд, і мене вразила одна думка. Ми всі сиділи за столом в їдальні, а тато писав у своїй кімнаті. Тут же піднявся спір і обговорювання тільки що прочитаного. Тарас і Андрій заступали погляд, що тато написав про Мойсея як про визначну біблійну постать. Петро висловив свою думку, розглядаючи поему крізь свою призму. Мене розсердила їх короткозорість і обмеженість, і я виложила їм мою думку, що так ясно для мене проглядала з прочитаного тільки що твору.

Це ясно, що тато писав про себе, це ясно він зазначав у Пролозі до поеми. Це ж тато 40 років невтомно і невпинно працював для свого народу, це він своєю працею вивів свій народ з єгипетської неволі – з неволі темноти духової, заскорузлості, матеріальної біди. Він вказував стежки і засоби до боротьби, він відкривав очі невидющим на причини тої єгипетської неволі. Він будив приспаних, він розбуркував сумління, він ганьбив продажність, зраду, підкупство, брехню, він був ворогом неправди і фальші. Він на кожнім кроці кожної хвилі вказував на ясніючу ціль. Він заохочував малодушних, він власним прикладом вказував правдиві стежки. Він сам, як Мойсей, так часто попадав у зневіру, і як Мойсей – мусів дальше нести своє знам’я, бо це знам’я дістав від Бога. Чи ж не писав він свої скрижалі-закони для свого народу: чесна праця для свого народу, без підкупства, брехні, пониження, зломитися, а не зігнутися! А найвища ціль: вільний народ у вільній державі, господар у власній хаті. Ті хитання, блудження, що переживав сам і терпів із-за них невимовно, навели його на вірний шлях. Власним терпінням учив, що помилитися, зійти з дороги – це річ людська, але признатися до цієї помилки – треба мати мужність. І він мав ту мужність. А робити помилки, їх не бачити, не признаватися до них, а ще більше – заставляти вірити других в їх правість – це прикмета низької безхарактерної вдачі.

Чи ж мало було тих Датанів і Авіронів, які боролися проти навчання Мойсея, вони підбурювали народ проти нього, раді були його каменувати? Чи не знайшлись вони й серед українського громадянства? Скільки наруг, зневаги натерпівся тато від своїх же

братів! Чи не відвернулись деякі провідники суспільності від нього тоді, коли він, вкинений у тюрму ворогами, терпів і страждав самітній, одинокий?

А тим часом виховувалися сміливі полки Єгошуї й стали закликати своїх воїнів зичними голосами до зброї, до походу, до перемоги. І росте нове покоління, яке не знає неволі своїх батьків, яке влаштовує воєнні турніри, стріляє з луків, воює мечами. Це бачив своїм духовим зором Мойсей. Він передбачав, що прийде вінець його змагань: вільна обітована країна. Та сам, знесилений своїм горіючим змаганням, усувається в душевну самоту – на гору Сінай.

Він знає: не йому суджено вступити в обітовану землю, але він певний, що це призначення грядущих поколінь. <…>

Нараз мої очі звернулися на те місце, де звичайно стояв тато. Мова моя урвалася, тато дивився на мене, може, і не бачив мене, таємна усмішка блукала коло його уст, і він, не сказавши нічого, вийшов з кімнати. Всі накинулися на мене: “Чому ти не запитала тата, що він думав, коли писав “Мойсея”? Але ніхто з нас не відважився питати».

Визнання. Хвороба

Рада Харківського університету в 1906 році присвоїла Іванові Франкові почесний ступінь доктора російської словесності. Письменник сприйняв це як належне від харків'ян, які поважали його більше, ніж львів'яни – його ближчі земляки.

Цього ж року виходить друком поетична збірка «Semper tiro».

Останнє десятиріччя Франкового життя минало переважно в самоті та фізичних і психологічних стражданнях. Уже від 1900 року з періодичними загостреннями протікало психічне захворювання дружини письменника, яка час від часу проходила курси лікування в клініці для душевнохворих. Починаючи з 1908 року й сам Іван Франко страждав на тяжку психофізіологічну недугу (за сучасними медичними даними – інфекційний ревматоїдний поліартрит), унаслідок якої мав деформовані й паралізовані руки. Тяжка хвороба змусила Івана Франка, за його власним зізнанням, покинути «всі праці, які я міг виконувати власними руками, і обмежитися такими працями, які міг виконувати при допомозі інших, передусім своїх синів». Дочка Ганна так описувала початок батькової хвороби: «У тата почались галюцинації, йому причувалися голоси його померлих приятелів, він вів з ними суперечки й розмови. Руки, в процесі паралічу, сильно його боліли; йому здавалося, що духи висилають різні відомості в простір і сильними дротами передають їх йому. Що ці дроти входять у його пальці, викручують йому руки, мучать його. Він нам усе це розказував, а коли ми хотіли його заспокоїти, перечили йому й запевняли, що ні духів, ні дротів немає, він сердився на нас. Вкінці ми стали вдавати, що ми й справді бачимо дроти й чуємо голоси. Його стан погіршувався, й він безсило лежав на ліжку. <…> Розмови з духами стали щораз рідші, хоч час від часу повторювалися, але параліч рук, особливо правої руки, був цілковитий. Ліва рука не була цілком безвладна, і тато з часом пристосував її так, що міг держати перо й писати напівдрукованими буквами».

Ні стаціонарне, ні амбулаторне лікування, ні курортні умови у Криворівні не давали полегшення хворому. Зважаючи на тяжкий перебіг хвороби й сімейне матеріальне неблагополуччя Івана Франка, Наукове товариство імені Тараса Шевченка встановило йому пенсію в розмірі 200 крон щомісяця досмертно.

Востаннє в Києві

Утретє І. Франкові вдалося побувати в Києві аж у квітні 1909 року. Цього разу він прожив у місті тиждень. Незважаючи на поганий стан здоров'я, був охочий до зустрічей, розмов, прагнув розширити коло знайомств, цікавився науковими справами, ходив у книгарні, бібліотеки, розшукуючи старі видання, користувався можливістю переглянути деякі приватні архіви.

Іван Франко виїхав з Києва 12 (25) квітня. «Перед від'їздом, – інформувала преса, – наш шановний учений оглянув церковно-археологічний музей при Київській духовній академії… Д-р Франко повіз із собою чимало старих книг, закуплених по київських книгарнях і антикварних торговлях. Книжки ці стосуються старого українського письменства…»

40-річний ювілей творчої діяльності. Горе

У 1913 році Галичина дуже пишно святкувала сорокаріччя творчої діяльності Івана Франка, хоча письменник був категорично проти будь-якої бутафорщини. Він навіть навідріз відмовився сісти у Львівській філармонії у приготовлену для нього окрему ложу із золотою лірою, а вибрав скромне місце у другому ряді партера. У відповідь на прохання перейти у відведене йому почесне місце І. Франко роздратовано відповів: «Я лише пастух свого народу, і така ложа не для мене…» Дочка згадувала: «Татові очі на хвилину втратили той сумовитий вираз, але моє серце стискалося від болю, коли я дивилася на його безпомічну, тендітну постать. Це вже не був той могутній орел, який ширяв понад рідною країною, який піднімався духом своїм все вгору й угору. Це вже не був той провідник каменярів, який сильною рукою ламав скелю. Це був знесилений змаганнями, прибитий горем велетень. Хоч він і вийшов на сцену подякувати громадянству за влаштоване для нього свято, але це не була та сильна промова, яку він виголосив на першім ювілеї. Тепер це були тільки тихі слова подяки».

У цьому ж році сталося велике горе в родині Франків – помер старший син Андрій.

Після смерті первістка стан здоров'я Ольги Федорівни так погіршився, що Іван Франко змушений був віддати її до шпиталю для психічнохворих. Однак у лікарні їй не ставало краще, спілкування з іншими хворими навіть погіршило її здоров'я. Дочка Ганна писала: «Мама гірко плакала й просила взяти її назад додому, обіцяючи бути спокійною. Далі нарікала на знущання сестер і прислужниць, але потім почала говорити без зв'язку, її очі загорілися й неспокійно забігали; нас вивели. Ці побачення переходили наші сили, й ми стали просити й настоювати, щоб тато взяв її назад із шпиталю додому».

Щоб якось покращити матеріальне становище сім'ї й відпочити від негараздів, Іван Франко вирішив влаштувати в країні творчі вечори, на яких читати «Мойсея». Супроводжувати себе він попросив доньку Ганну. Поема «Мойсей» була улюбленим твором І. Франка, він читав її тихо, але чітко й виразно, тримаючи увагу аудиторії. Задум поета виявився вдалим: І. Франко назбирав коштів, з яких був утворений фонд, що мав забезпечити йому та родині скромне, але стабільно забезпечене життя.

Діти

Андрій – первісток письменника. Народився 16 липня 1887 року. Хрестили його в православній церкві Св. Георгія. Миропомазав його отець Воробкевич, син відомого поета й священика Сидора Воробкевича. Хрещеними батьками новонародженого були відома письменниця і прогресивна галицька діячка Наталя Кобринська та син київського генерала Сергій Деген.

Ріс Андрій хворобливим хлопчиком. Батько дуже любив свого первістка. Пишучи листи до дружини Ольги, завжди питав, як поживає Андрійко, любовно називаючи його Андрусик, Андрусь, Андрусько… Коли Іван Якович виїжджав у Карпати, брав його із собою, щоб свіже повітря благодатно впливало на здоров'я сина, а Ольга Франко часто літувала із сином у Болехові на запрошення української письменниці Наталі Кобринської. Одного разу, відпочиваючи в Карпатах, малий Андрійко потрапив у хвилі Білого Черемоша. На щастя, батько був неподалік й кинувся в річку і врятував свого улюбленця.

А лиха доля й далі переслідувала хлопчика. Під час літнього відпочинку в Нагуєвичах один із сільських хлопчаків кинув в Андрія каменем і поцілив у голову. Йому надали першу допомогу, рана швидко загоїлась, але з того часу в Андрія почала боліти голова. Це призвело до епілепсії. Ганна Франко-Ключко писала у спогадах: «Одного разу вечором ми верталися додому. Андрій біг попереду. Нараз вискочив із-за плоту жидик, кинув великим каменем і поцілив Андрія простісінько в голову. Андрій упав на землю безпритомний, обіллятий кров'ю. Тато заніс його додому, покликав лікаря. Згодом рана загоїлася, й здавалося, що горе проминуло. Та так не сталося – в мозку залишилася травма, і під її впливом бідний Андрій після кількох років дістав тяжку невиліковну недугу – епілепсію. Ця його хвороба наповнила жахом наші дитячі серця, прибила важким горем тата й особливо маму, Андрій був улюбленою дитиною мами: тихий, спокійний, добрий і слухняний».

Після закінчення гімназії Андрій в 1906 році вступив до Львівського університету на відділення класичної філології. Коли у батька паралізувало руки, син став його найвірнішим помічником, його руками. Він перегортав сторінки книжок, які читав батько, писав листи, робив виписки, записував з уст письменника нові твори, супроводжував батька в поїздках.

Незважаючи на тяжкі сімейні обставини, Андрій успішно закінчив університет. У Записках Наукового товариства імені Т.

Шевченка надрукував ґрунтовну наукову працю «Григорій Ількевич як етнограф». Син І. Франка пробував себе і в поезії: підготував збірку віршів «Полин життя», але вважав її не вартою друку.

Андрій упорядкував і уклав каталог батькової бібліотеки, робив коректуру його нових творів. Багато зусиль доклав він, упорядковуючи і підготовляючи до друку величезну працю Івана Франка «Галицько-руські народні приповідки». У передмові до третього тому цієї праці Іван Франко писав: «На закінчення складаю щиру подяку моєму синові Андрієві, без якого помочі і дуже старанного співробітництва я при безвладності рук не міг би був повести своєї праці так, як вона фактично доконана. Особливо немало праці задав він собі в систематичнім впорядкуванні рукописного матеріалу та в добиранні численних варіантів із друкованих джерел».

21 квітня 1913 року Андрій ліг спати, а вранці рідні побачили, що він мертвий. Поховали його на Личаківському цвинтарі. Зі спогадів сестри Ганни: «Одного вечора, прийшовши з гімнастики, ліг спати й рано щось довго не вставав. Коли ми прийшли його будити, побачили, що він лежав лицем до подушки, ввесь посинів, не рухався. Це була перша смерть у нашому домі. Ми були немов громом поражені. Зателефонували до лікаря, але лікар, прийшовши, заявив сердито: “Адже він уже давно помер”. Поховали Андрія скромно на віддаленому місці Личаківського цвинтаря. Тато припав на коліна коло домовини, а сльози котилися по його обличчі… Та довелось лишити дорогу могилу, іти додому. Я ще часто ходила з мамою на могилу брата, але, насправді, мама ніколи не повірила, що він умер. Часто, прийшовши з міста, казала мені: “Я бачила Андруся, він напевно живе, оженився”. І тоді накидалася на нас усіх: “Чому ви його сховали від мене? Хай він прийде!”». У 1994 році працівники Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка відшукали на Личаківському цвинтарі могилу Андрія, впорядкували, поставили дубовий хрест і освятили.

Тарас – другий син письменника. Він народився 9 березня 1889 року. Назвали його на честь великого Кобзаря. Формувався як особистість під впливом батька, який прагнув дати синові фундаментальну освіту. «Своїх дітей батько завжди заохочував працювати, вчитися й усякими способами по глиблювати свої знання», – писав Тарас Франко у статті «Мої спогади про батька». Тарас закінчив гімназію з відзнакою. Навчався у Віденському, а потім у Львівському університетах. Був фахівцем з класичної філології. Ще в студентські роки почав переспіви віршів античних

авторів. Уже в 1913 році опублікував дві збірки поезій: «Старе вино в новому місі», «На крилах гумору». Займався педагогічною діяльністю в гімназіях Станіслава, Львова, Ряшева (Жешув).

З початку Першої світової війни Тарас був мобілізований до австрійської армії. Коли почалася боротьба за державність України, він – у лавах січових стрільців. Тарас Франко був четарем, відзначився в боях за Львів у листопаді 1918 року. Він служив в армії й журналістом, висвітлював події боротьби за волю, героїчні подвиги січовиків.

У 1919—1922 роках Тарас Франко жив на Східній Україні в місті Харкові. Працював у видавництві, читав лекції з української літератури, викладав на курсах червоних старшин. Познайомився з поетом В. Сосюрою, написав схвальну рецензію на його збірку поезій «Червона зима». Поет був вдячний за це Т. Франкові. Через хворобу матері Тарас повернувся до Львова. Свою діяльність присвятив вивченню спадщини батька. Т. Франко зробив також певний внесок у розвиток спорту в Галичині, видавши в 1923 році книжку «Історія і теорія руханки», а в 1925-му – книжку «Розвиток руханки серед українців». 1934 року видав свою першу наукову працю «Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка».

Влітку 1950 року Тарас Франко всією сім'єю виїхав до Києва, де працював науковим співробітником Інституту літератури імені Тараса Шевченка АН УРСР, завідував бібліотекою свого батька. В інституті успішно захистив кандидатську дисертацію на тему: «Іван Франко і Борислав». Багато зробив для впорядкування архіву свого батька, що істотно допомогло в підготовці зібрання творів Івана Франка в 50-ти томах.

Тарас Франко – автор спогадів «Про батька», які містять багато цікавих матеріалів про Івана Франка. Він також автор збірки гуморесок «Вздовж і впоперек» та інших творів. Працював викладачем у Львівському та Київському університетах, написав «Нарис з історії римської літератури», перекладав з польської й німецької мов. Був членом Спілки письменників України.

У Тараса Франка було дві доньки, Зіновія й Люба, та син Роланд. Зіновія стала відомим науковцем, Люба працювала у видавництві «Українська Радянська Енциклопедія». Син Роланд – кандидат технічних наук, автор монографій з проблем автоматизації промислових процесів.

Петро народився 11 листопада 1890 року в Нагуєвичах. Ріс здоровим і рухливим хлопцем. Ще в шкільні роки виявив любов до хімії, захоплювався спортом. Створив першу юнацьку організацію Пласту. Закінчив, як і старші брати, гімназію. Захоплення юнака були різнобічні: література, історія, техніка,

збирання фольклору, військова справа. У своїх спогадах «Іван Франко зблизька» Петро писав: «Це збирання етнографічного матеріалу мало свій вплив і на старшого сина Андрія, й на мене. І Андрій, і я збирали теж пильно. Я особливо зібрав багато приповідок та коломийок у Нагуєвичах, а цілу збірку передав, за радою батька, професорові Гнатюкові до видання. На жаль, видання не дійшло до завершення».

У 1913 році випускав для юнаків «Пластові забави та ігри». Під час Першої світової війни вступив добровільно до січових стрільців, став сотником УГА. Закінчивши школу льотчиків у м. Сараєво, він очолив авіаційний загін з 20 літаків. Петро Франко вилітав на бойові завдання разом з іншими льотчиками. 4 січня 1919 року під час чергового польоту в околицях волинського села Дуліби його «Альбатрос» був підбитий. Петро потрапив у полон. Його відправили в польський табір Домб'є під Краковом. На щастя, між сторожею був Петрів товариш із Львівського політехнічного інституту. Він допоміг Петрові втекти.

Після закінчення війни син письменника вчителював у Львові, а після одруження переїхав до Коломиї. Працював у Коломийській гімназії вчителем руханки та хімії. Брав участь у суспільному та культурно-освітньому житті.

Петро Франко написав декілька творів з історії визвольних війн українського народу: «Семенко, Івась та Ганнуся» (1922), «Битва під Пилявцями. Полковник Абазин» (1923). У 1923 році закінчив політехнічний інститут, отримав диплом інженера-хіміка.

1924 року вийшли його пригодницькі твори «Пачкар Демко і інші оповідання», а в 1928-му – «В пралісах Бразилії», твір про міграцію галичан. Надрукував спогади «Від Стрипи до Дамаска. Пригоди четаря УСС» (1934), де є й автобіографічні елементи. Інсценізував повісті Івана Франка «Захар Беркут», «Борислав сміється», оповідання під назвою «Без праці».

Польська поліція переслідувала його, робила обшуки в його помешканні. У 1931 році Петро Франко з сім'єю виїхав з групою польських інженерів на роботу до Радянського Союзу. Оселився в Харкові. Займався дослідницькою роботою в інституті прикладної хімії. Бачив, як гинуть з голоду люди. Після закінчення контракту в 1936 році, не прийнявши радянського громадянства, яке йому пропонували, виїхав до Львова і тим зберіг ще на деякий час своє життя.

Петро Франко викладав хімію у Львівському політехнічному інституті, займався літературною й науковою діяльністю. Здійснив переклад поем Івана Франка «Мойсей» та «Іван Вишенський» польською мовою, дописав дві останні глави повісті

«Борислав сміється», створив підручники з фортифікаційних робіт, шведської руханки для народних і середніх шкіл.

У 1939 році більшовики прийшли до Львова. Їм необхідно було використати у власних цілях сина відомого поета. Петра обрали депутатом Народних Зборів трудящих Західної України і змусили виступити з промовою про віковічне прагнення західних українців возз'єднатися зі Східною Україною. Коли Червона армія 1941 року відступала, Петра Франка з іншими вченими Львова забрало НКВС, буцімто охороняти й евакуювати. Слід по ньому зник. За офіційними повідомленнями, Петро Франко загинув під час війни. Однак згодом радянська влада його чомусь реабілітувала.

Ганна – четверта дитина в сім'ї Франків. Дочка народилася 3 вересня 1892 року у Львові. Закінчила вчительську жіночу семінарію, але вчительської посади не дістала, бо не була лояльною до тодішнього польського окупаційного уряду. Вона виступала проти шовіністичної політики польських правителів у Галичині, брала участь у боротьбі за Український університет у Львові. Працювала деякий час у страховому товаристві «Дністер» у Львові.

1914 року, коли почалася Перша світова війна, Ганна залишилася в Києві і стала працювати в шпиталі для полонених, позаяк вона ще у Львові закінчила курси сестер милосердя.

9 січня 1919 року з місією Червоного Хреста Ганна виїхала до Берліна для допомоги українським полоненим у Німеччині. У цьо му поїзді головним лікарем працював киянин Петро Ключко, з яким вона познайомилася й вийшла за нього заміж. У 1920 році народила сина Тараса, через два роки – сина Мирона.

Після закінчення війни подружжя виїхало в Закарпаття, де в селі Довгому Петро Ключко одержав посаду лікаря. Там вони прожили 20 важких років, бо українці в Закарпатті були дуже пригноблені. А Ганна разом з чоловіком вели велику роботу для національного відродження українців: організовували по селах читальні «Просвіти», читали лекції, проводили вечори. Їм погрожували… У 1939 році мадяри окупували Закарпаття. Карпатська Україна впала, Ганну з сином депортували до Відня, а чоловіка посадили до концтабору в Нірадгазі. Врятувала його з табору дружина, і він працював у Відні лікарем до 1945 року.

Коли прийшли радянські війська, Петра Ключка заарештували й відвезли у Львів, а Ганна з молодшим сином виїхала на Захід. Ганна Франко-Ключко звернулася з листом до Сталіна, і чоловіка випустили. Виїхали до Зальцбурга, де Петро Ключко працював лікарем. Він помер у 1948 році, бо здоров'я

його було підірване тюрмами. Ганна зі старшим сином Тарасом виїхала до Канади, а молодший син Мирон уже був там.

У 1956 році, до сторіччя від дня народження батька, Ганна видала книжку «Іван Франко і його родина» (Торонто), через рік у Вінніпезі вийшла її книжка «Рукописи Івана Франка в Канаді». Її довго не пускали в Радянський Союз. У липні 1967 року Ганна приїжджала в Україну, відвідала Нагуєвичі, побувала в музеї батька. Уже сімдесятидев'ятирічною жінкою відвідала Україну вдруге (1971), була лише на похороні брата Тараса, в село не приїжджала.

Після цих поїздок в емігрантській пресі чесно розповіла, що бачила в Україні. Відтоді дорога в рідний край для неї була закрита: їй не дозволили приїхати ні на святкування 125-річчя від дня народження батька і відкриття садиби діда Якова, ні на 130-ті уродини письменника, не дозволили й рідним з України поїхати в Канаду, щоб провести її до місця вічного спочинку.

Останні дні свого життя Ганна Франко-Ключко провела в будинку для старих людей, який був збудований на кошти емігрантів-українців і названий на честь Івана Франка. Тут її душу облягали то радісні, то гіркі спогади прожитих днів. Прагнула, щоб хоч прах її дозволили перевезти в рідну землю, де поховані батьки, брати.

Померла Ганна Франко-Ключко 24 квітня 1988 року, на 96-му році життя. Похована в Торонто. Залишилась спочивати в чужій землі – можливо, поруч з тим надмогильним пам'ятником батькові з датами його життя, який поставила вдячна донька на чужині.

Усі Франкові діти були працелюбними, здібними до науки. Виховані на батькових волелюбних ідеях, вони несли ці ідей до тих, з ким спілкувалися, виховували в них національну свідомість. Росли і ставали патріотами свого народу. Такими вони залишилися в пам'яті нащадків. Ганна писала: «Так то нас четверо "франчат" виростали під дбайливим оком батька, ведені люб'ячою рукою мами. Змалку нам вщіплено любов до природи. Ми навчилися пізнавати її красу й таємну силу, любити звірят, мати співчуття до слабих і немічних, любити все красне, величне, добре, любити село і його жителів, любити свій народ, свою рідну батьківщину, любити книжки, розвивати свої знання і свій розум, любити працю. Тато сам був учителем і провідником. Все те, що він любив, цінив, за що боровся, передавав нам. Опісля українські школи знання поглибили, поширили нашу любов до рідного краю – України, зміцнили й утвердили. Вони були подальшими учителями і провідниками на визначеній татом дорозі: "бути цілим чоловіком"».

Самотність

Перша світова війна завдала нового удару по сім'ї Івана Франка. Один з його синів був командиром ескадрильї січових стрільців, дочка Ганна опинилася в Києві. Поет тяжко переносив розлуку з дітьми, а інколи, страждаючи від самотності, навіть вимагав від доньки дотримання родинного обов'язку – опіки старим хворим батьком, а не патріотичної діяльності. Франкова дружина в цей час перебувала у психіатричній клініці, а прикутого до ліжка поета не було кому доглядати. Друзі влаштували І. Франка в шпиталь для січових стрільців, але він рвався додому і цим лише прискорював трагічну розв'язку свого життя. Роланд Тарасович Франко розповідав: «…коли вмирав Іван Якович, то вийшло, що й синів поруч не виявилося, і дочки не було, і бабуся перебувала в лікарні. Поруч був тільки племінник, що допомагав йому (згодом він, здається, емігрував в Америку). Франко тоді перебував у притулку січових стрільців, куди привозили поранених з полів Першої світової війни. У палатах кричали, стогнали. І от одного разу, як розповідав племінник Івана Яковича, привезли одного пораненого солдата й стали різати його просто по живому… При цьому наказали: "Мовчи! Тут у сусідній палаті Франко, його не можна будити!" Не знаю, правда це або вимисел, але боєць начебто не видав ні звуку. Ім'я Франка впливало на людей. Він був безумно популярний у народі. І батько мій приїжджав із фронту Першої світової війни туди ж – у притулок січових стрільців. Він розповідав, що в діда тоді боліло не тільки тіло – боліла душа…»

За два з половиною місяці до смерті Іван Франко написав заповіт, за яким свій архів заповідав Науковому товариству імені Тараса Шевченка, а майно залишав дітям. З 2 квітня 1916 року у львівських газетах щодня почали поміщати бюлетень про стан здоров'я І. Франка. Дочка Ганна у спогадах писала: «…я відвідала татового приятеля й нашого опікуна Карла Бандрівського. Він оповів мені про тяжке життя тата в часі моєї відсутності. Маму віддали до шпиталю для розумово хворих, а тато спочатку жив сам у хаті, потім узяли його до приюту січових стрільців. Тато не хотів там бути, все вертався до власної хати й усе налягав на братанка Василя, що був йому для помочі, щоб він відпровадив його назад до хати. Василь не відважився протиставитись волі тата і, не порадившись ні з ким, повів тата вночі додому. Дорога була далека, й було холодно. Тато був дуже ослаблений, що треба було його піддержувати, майже нести. Довелося йти під гору, тато впав і не міг іти далі. Василь покликав допомогу і разом із

сусідом повели тата до хати. Але в хаті ніхто не жив, вона була неопалювана й холодна. Ні вугілля, ні дров не було, тато застудився, дістав запалення легенів і незабаром після повороту до власної хати помер».

Смерть

26 листопада 1915 року віденський професор, отець доктор Йосиф Застирець звернувся з листом до Нобелівського комітету, у якому розповів про «найбільшого українського і одночасно слов'янського поета і вченого», «великого провідника свого народу, міжнародного генія» – Івана Франка. Відзначення його багатогранної діяльності Нобелівською премією, на думку професора Застирця, мало б величезне політичне значення для національних змагань старовинного культурного народу, який бореться за свою свободу. Це звернення підтримала європейська літературно-наукова еліта.

Проте за півроку Івана Франка не стало. Невблаганна смерть виявилася прудкішою від світового визнання. Але ж справжня велич генія вимірюється не відзнаками й нагородами, а силою Духа, спроможністю долати час і простір, йти у далеч віків.

Іван Франко помер 28 травня 1916 року. Похований письменник на Личаківському кладовищі у Львові. Єдиний з рідних, хто проводжав поета в останню путь, був син Петро. Ганна була в Києві, Тарас на фронті. Петро теж довго не міг отримати відпустку, щоб доглянути хворого батька, і тому приїхав тільки на похорон, живим батька вже не побачив.

У першу річницю смерті батька Ганна Франко звернулася до митрополита Шептицького, який знав Івана Франка й зустрічався з ним, з проханням відслужити панахиду: «У мене з'явилося бажання, щоб не хто інший, а Митрополит відправив панахиду по татові, і з тим бажанням я пішла до нього. Мене зустрів о. Цегельський у скромно влаштованій вітальній кімнаті. Почувши, з чим я прийшла, він заявив мені: це річ немислима, тато вмер без Бога, і Митрополит напевно відмовиться. На ці його слова – з сусідньої кімнати – вийшов сам Митрополит і, звертаючись до о. Цегельського, заявив: "Ви помиляєтеся, отче, тим більше за таких людей ми повинні молитися". Потім звернувся до мене, привітався і дав свою згоду. Панахида відбулася в католицькім костелі. Церква була вщерть виповнена народом, після панахиди Митрополит згадував тата піднесеними і зворушливими словами.

Та неприємний інцидент трапився ще цього ж дня. Володимир Антонович, не поінформувавшись вперед, помістив у соціалістичнім часописі статтю, у якій накидався на Митрополита, мовляв, він використав ім'я Івана Франка, щоб вести пропаганду католицизму в Україні. Ця стаття до глибини душі обурила мене, і я зараз же послала до тієї газети спростування, але факт нетакту й образи залишився».

Вічне життя

Іван Франко перебував у центрі історико-літературного процесу в Україні понад тридцять років, фактично формуючи суспільно-естетичну свідомість і спрямовуючи її до побудови національної літератури. Франкові належить заслуга створення цілої літературної школи українського письменства (Осип Маковей, Наталя Кобринська, Борис Грінченко, Олена Пчілка, Климентина Попович, Уляна Кравченко). Його статті й рецензії охоплювали майже всі явища тогочасної літератури (серед них – статті про Лесю Українку, Івана Нечуя-Левицького, Михайла Старицького, Володимира Самійленка, Івана Карпенка-Карого). Окрему групу становлять рецензії та відгуки на найновіші явища української літератури – твори Володимира Винниченка, Олександра Олеся, Петра Карманського, Остапа Луцького, Миколи Чернявського, Христі Алчевської, Сильвестра Яричевського та інших. Здається, геній Івана Франка охоплював усі сфери культурного життя. Він залишив нащадкам цілу духовну скарбницю, повну перлин мудрості і краси. Він казав: «Я не геній, я звичайний чоловік», але виріс на універсального генія вселенського рівня. Доля подарувала йому надлюдську міру таланту, та в заплату за цей щедрий дар прирекла на такі ж надлюдські випробування й страждання. Франко писав: «Я можу здригатися, можу тихо проклинати долю, що поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням». І він приймав свою долю, жив і працював. Він бажав бачити свою націю нацією героїв, людей, що прокинулися від сну, відчули себе народом, згадали про свою гідність. Франкова творчість – «пролог, не епілог», із якого нам, українцям, ще довго починатися. Вона й сьогодні промовляє до нас голосом людської віри, повним трагічної сили й величі генія Івана Франка.

notes

Примітки

1

У документах та деяких літературознавчих працях зустрічається написання Хорунжинська.